

Tartu Ülikool
Maailma keelte ja kultuuride kolledž

Silver Lilleväli

ELLIOT ARONSONI TEOSE „THE SOCIAL ANIMAL“ VALITUD PEATÜKKIDE TÕLGE
JA TÕLKE ANALÜÜS

Magistriprojekt

Juhendaja: Reelika Saar

Tartu

2018

Sisukord

Sissejuhatus.....	3
1. Sihttekst	5
2. Tõlkimise lähtekohad	31
2.2. Aimekirjanduse stiil ja teksti eesmärk	31
2.3. Tõlkelahenduste tüpoloogia	33
3. Tõlkeprobleemide analüüs	36
3.1. Probleemid kultuurispetsiifiliste elementide tõlkimisel	36
2.4. Teksti vanusega seotud tõlkeprobleemid	41
2.5. Terminite tõlkimisel tekkinud probleemid	42
Kokkuvõte.....	50
Kasutatud kirjandus	51
Summary.....	52
Lisad.....	54
Lisa 1. Tõlkes kasutatud viited.....	54

Sissejuhatus

Magistriprojekti eesmärk on tõlkida eesti keelde Elliot Aronsoni teose „The Social Animal“ valitud peatükid ja tõlkeprotsessi analüüsi abil pakkuda lahendusi aimekirjandusliku teksti tõlkimisel tihti esinevatele probleemidele. Täpsemalt on käesolevas töös keskendunud kultuurispetsiifiliste tõlkeprobleemide lahendamisele ja terminitega seotud probleemide lahendamisele. Lisaks võiks sinne projekt kasuks tulla tõlkijatele, kes puutuvad kokku sotsiaalpsühholoogia teemaliste aimekirjanduslike tekstide tõlkimisega.

Elliot Aronson on Ameerika psühholoog, kes on kõige rohkem tuntud kognitiivse dissonantsi teooria kohta korraldatud eksperimentide poolest. Ta on ainus inimene, kes on võitnud Ameerika Psühholoogide Assotsiatsiooni auhinna nii kirjutamise, õpetamise, kui ka teadustöö eest. „The Social Animal“ on tema tuntuim teos, mis avaldati esmakordselt aastal 1972 ja mille üheteistkümnnes väljaanne avaldati aastal 2011. Teose täiendamisel on juurde lisatud uute katsete tulemusi, kuid vanemate ja siiani pädevate katsete tulemuste kirjeldusi ei ole uuemates väljaannetes välja jäetud. Käesolevas töös on kasutatud teose seitsmendat väljaannet (1995). Osaliselt oli valiku põhjus konkreetse väljaande kättesaadavus ja teisalt asjaolu, et varasem väljaanne võib tõlkeanalüüsi mõttes pakkuda rohkem materjali, kuna teksti ajaline kaugus võib tihti olla tõlkeprobleeme tekitav asjaolu.

Konkreetne teos sai valitud seetõttu, et see on kirjutatud stiilis, mille eesmärk on tekitada lugejas huvi, kuid samas antakse teoses edasi teaduslikku infot ning teaduslik keelekasutus ei pruugi tihtipeale olla selline, mis tavalugejas huvi tekitaks. Seega oli suur võimalus, et sellist tüüpi teksti tõlkimisel tekivad stiili ja teksti sisu vahel vastuolud, mis pakuvad huvitavat materjali tõlkeanalüüsiks. Magistriprojekti raames tõlkisin teose sissejuhatus ja osa esimesest peatükist. Magistriprojekti mahu mõttes oleks olnud võimalik tõlkida ka esimene peatükk tervikuna, kuid autor toob sissejuhatuses palju näiteid, millele järgnevatel peatükkides viitab ja seega oli sissejuhatus tõlkimine vajalik ülejäänud teksti mõistmiseks. Lisaks sobis valik ka seetõttu, et sissejuhatuses toodud elulised näited pakkusid analüüsi jaoks kultuurispetsiifilisi tõlkeprobleeme ning esimeses peatükis esinenud erialaterminid materjali terminite analüüsi jaoks.

Magistriprojekt koosneb kolmest peamisest osast: sihttekstist, teoreetilisest osast ja analüütilisest osast. Teoreetilisest osast üritan määrata tõlgitava teksti liiki, stiili ja eesmärgi. Selleks

analüüsin üldisemalt aimekirjanduslike tekstide omapärasid ja võrdlen neid tõlgitava tekstiga kasutades Newmarki teksti stiilide kategooriaid. Lisaks puudutan põgusalt ka *skopos*-teooriat ja seda, millised võimalused on tõlkijal tõlke *skopos*'e määramiseks. Analüüsi mõistmise lihtsustamiseks tutvustan ka Anthony Pymi tõkelahenduste tüpoloogiat.

Analüüsi osa on jaotatud kahte suuremasse ossa. Esimeses osas käsitlen probleeme kultuurispetsiifiliste elementide tõlkimisel ja teises osas terminite tõlkimisega seotud probleeme. Valitud said just need probleemid, kuna aimekirjandusliku teksti mõistmiseks on vaja, et tõlkija lahendaks mõlemad probleemid oskuslikult, kuid nende lahendamiseks on tihtipeale vaja kasutada väga erinevaid strateegiaid. Seega pakuvad käesolevas tekstis esinevad probleemid võimaluse analüüsida vastuolusid, mis võivad esile kerkida teksti eesmärkide täitmisel.

1. Sihttekst

Mis on sotsiaalpsühholoogia?

Meie teadmiste järgi oli Aristoteles esimene inimene, kes formuleeris sotsiaalse mõju ja veenmise mõningad aluspõhimõtted. Kuigi ta ütles, et inimene on sotsiaalne loom, siis *ei olnud* ta arvatavasti esimene, kes sellise tähelepaneku tegi. Samuti ei olnud ta suure tõenäosusega esimene inimene, kes imetles selle väite õigsust ja mõtiskles samal ajal selle ebaoriginaalsuse ja tühisuse üle. Kuigi see on kindlasti tõsi, et inimesed on sotsiaalsed loomad, siis sama saab öelda ka paljude teiste olendite kohta, alates sipelgatest ja mesilastest kuni pärdikute ja ahvideni välja. Mida see tähendab, kui öeldakse, et inimesed on „sotsiaalsed loomad“? Vaadagem mõningaid konkreetseid näiteid.

Üliõpilane nimega Sam ja poisi neli tuttavat vaatavad telerist presidendikandidaadi kõnet. Samile jätab kõne hea mulje; talle meeldib see kandidaat tema siiruse tõttu rohkem kui vastaskandidaat. Pärast kõnet väidab üks teine õpilane, et talle jättis kandidaat ebameeldiva mulje – tüdruku arvates on kandidaat täielik petis – ning ta eelistab vastaskandidaati. Kõik teised on ka kohe tüdrukuga nõus. Sam on hämmingus ja veidi murelik. Viimaks ütleb ta pomisedes oma tuttavatele: „Ju siis ta ei jätnud endast nii siirast muljet, kui ma lootsin.“

Teise klassi õpetaja küsib klassi ees: „Kui palju saame, kui liidame kokku kuus, üheksa, neli ja üksteist?“ Poiss kolmandast pingist mõtleb küsimuse üle mitu sekundit, kõhkleb, tõstab ettevaatlikult käe ja kui õpetaja talle sõna annab, vastab ebakindlalt: „Kolmkümmend?“ Õpetaja noogutab, naeratab talle, ütleb: „Tubli töö, Ted“ ja paneb poisi otsaesisele kuldse tähe. Õpetaja küsib seejärel klassilt: „Kui palju saame, kui liidame kokku seitse, neli, kaheksa, kolm ja kümme?“ Ilma vähimagi kõhkluseta hüppab Ted pingist püsti ja hüüab: „Kolmkümmend kaks!“

Nelja-aastane tüdruk saab sünnipäevaks mängutrummi. Kui tüdruk on seda paar minutit tagunud, paneb ta trummi kõrvale ja ignoreerib seda järgmised paar nädalat täielikult. Ühel päeval tuleb külla sõber, kes võtab trummi kätte ja hakkab sellega mängima. Äkitselt rebib noor „omanik“ trummi sõbra käte vahelt ja hakkab sellega mängima, nagu see oleks koguaeg tema lemmikmänguasi olnud.

Kümneaastane tüdruk sööb innukalt iga päev kaks kausitäit Wheaties'i hommikuhelbeid, sest võimlemise olümpiavõitja reklaamib seda toodet ja vihjab, et osaliselt on tema sportlik võimekus seotud just seda marki hommikuhelveste tarbimisega.

Poepidaja, kes on kogu oma elu elanud väikeses linnas Montana osariigis ja kellel pole kunagi olnud ühtegi kokkupuudet päris, elus mustanahaliste inimestega „teab“, et nad on saamatud, laisad ja seksihullud.

Kaheteistkümnenda klassi õpilane Charlie kolis just uude linna. Ta oli varem üsna populaarne, kuid enam mitte. Kuigi teised õpilased on temaga viisakad, ei ole nad siiski olnud väga sõbralikud. Charlie tunneb end üksiku, ebakindla ja koledana. Ühel päeval, lõunapausi ajal, leiab ta end istumast ühes lauas koos kahe naissoost klassikaaslasega. Üks tüdrukutest on südamlilik, veetlev, väga tark ja elurõõmus; poiss on tüdrukut imetlenud ja temast unistanud. Ta on mitu nädalat oodanud võimalust tüdrukuga rääkida. Teine neiu ei ole pooltki nii veetlev. Charlie eirab elurõõmsat unistuste naist ja alustab siirast vestlust tüdruku kaaslasega.

Pärast 1970. aasta tragöödiat Kenti Ülikoolis, kus Ohio rahvuskaartlased tapsid tulistades neli õpilast, kes protesteerisid Kagu-Aasias toimunud sõja vastu, väitis keskkooliõpetaja Kentist, Ohio osariigist, et tapetud õpilased väarisid surma. Naine tegi selle avalduse olles täielikult teadlik sellest, et vähemalt kaks ohvrit ei osalenud meeleavaldustes, vaid kõndisid tulistamise hetkel rahulikult mööda ülikoolilinnakut. Õigupoolest lisas naine veel: „Kõik, kes liiguvad sellises linnas nagu Kent ringi pikkade juustega, räpaste riietega või paljajalu, tuleks maha lasta.“¹

Kui reverend Jim Jones häiret andis, kogunes rohkem kui 900 People's Temple'i asumi liiget Guyanas tema ette. Jones teadis, et osad USA Kongressi uurimisrühma liikmed on tapetud ja et Jonestowni pühadus ja eraldatus enam kaua ei kesta. Jones kuulutas, et nüüd on neil aeg surra. Valmistati vaaditüüpi mürgi ja ainult mõne üksiku protestihääle või vastuhaku taustal andsid emad ja isad surmavat segu imikutele ja lastele, jõid seda ise ning heitsid käsikäes maha surma ootama.

Mary sai just üheksaseks. Sünnipäevaks sai ta Suzie Homemakeri küpsetus- ja kokanduskomplekti koos „enda väikese ahjuga“. Vanemad valisid selle kingituse, sest tüdruk tundub olevat kokandusest väga huvitatud ja aitab koguaeg emmel lauda katta, sööki valmistada ja kodu koristada. „On ju tore,“ ütleb Mary isa, „et juba üheksa aasta vanuselt on ta huvitatud koduperenaiseks olemisest? Väikestel tüdrukutel on perenaisendus vist geenidega kaasa antud. Need feministid ei tea, millest nad räägivad.“

Mu lapsepõlvesõber George Woods on afroameeriklane. Kui me koos temaga 1940ndatel Massachusettsis üles kasvasime, mõtles ta endast kui „värvilisest poisist“ ja tundis end oma valgenahalistest sõpradest vähem väärtuslikuna.² Selle tunde tekkimisel oli mitu põhjust. Loomulikult oli sellel, et valge kogukond kohtles George'i vähem väärtuslikuna, talle otsene mõju; teised asjaolud mõjutasid teda kaudsemalt. Toona sai George oma meelt lahutada sellega, et pani tööle raadio ja kuulas saadet „Amos 'n Andy,“ mis oli tohutult populaarne raadiosaade, kus mustanahalisi täiskasvanuid kujutati naiivsete lastena, kes olid rumalad, laisad ja kirjaoskamatud, kuid üpriski armsad – umbes nagu sõbralikud kodustatud

loomad. Mustanahalisi tegelasi mängisid loomulikult valged näitlejad. Filmides sai George näha stereotüüpset „värvilist meest“, kes oli tavaliselt autojuht või mõni muu lihttööline. Tavaline süžee nägi ette seda, et „värviline mees“ siseneb valge kangelase saatjana kummitavasse majja, kus kuulatakse kummalist ja kurjakuulutavat heli. Kaamera näitab lähivaates „värvilise mehe“ nägu. Tema silmad lähevad hirmust pungile. Ta karjub: „Jalgad, pange ajama!“ ja sööstab läbi ukse, ilma et leiaks aega selle avamiseks. Võime vaid ette kujutada George'i tundeid, kui ta koos valgete sõpradega neid filme vaatas.

Asjaolud muutuvad. Kuigi diskrimineerimine ja ebaõiglus on endiselt meie ühiskonna osa, ei olnud väljavaated George Woodsi lastel, kes kasvasid üles 1970ndatel ja 1980ndatel, päris samad, kui George'il endal. Nüüd ei kujutata meedias mustanahalisi ainult lihttöölise rollides ja mustanahaliseks olemise üle on tekkinud uut tüüpi uhkus, millega kaasneb huvi ja entusiasm afroameerika ajaloo ja kultuuri vastu. Ühiskond mõjutab George'i lapsi väga erinevalt sellest, kuidas see George'i mõjutas.

Kuigi asjaolud muutuvad, ei tohiks me jääda loorberitele puhkama usus, et kõik muudatused on lineaarses ja humanistlikus suunas. 1936. aasta 30. augustil, Hispaania kodusõja ajal, pommitas Madridi üksainus lennuk. Oli mitmeid vigastatuid, kuid mitte ühtegi hukkunut. Maailm oli üdini šokeeritud ideest, et rahvast täis linna õhust rünnatakse. Ajalehtede juhtkirjades üle maailma väljendati kodanikkonna üldist õudu ja meelepaha. Vaid üheksa aastat hiljem heitsid USA lennukid tuumapommid Hiroshima ja Nagasaki peale. Rohkem kui sada tuhat inimest hukkus ja loendamatu hulk sai raskelt vigastada. Varsti pärast seda korraldatud küsitluse järgi arvas vaid 4,5% USA rahvastikust, et USA ei oleks pidanud neid relvi kasutama ja hämmastav 22,7% arvas, et neid oleks pidanud palju rohkem kasutama, enne kui Jaapanil oli võimalus alistuda.³ Ilmselgelt oli nende üheksa aasta jooksul juhtunud midagi, mis arvamusi muutis.

Definitsioon

Mis on sotsiaalpsühholoogia? Sotsiaalpsühholoogia definitsioone on peaaegu sama palju kui sotsiaalpsühholooge. Selle asemel, et neid definitsioone loetleda, oleks võibolla informatiivsem defineerida valdkonda selles uuritavate teemade kaudu. Eelmistel lehekülgedel esitatud näited kujutavad kõik endast sotsiaalpsühholoogilisi olukordi. Olenemata sellest, et need olukorrad on väga erinevad, on neil kõigil üks ühine nimetaja: sotsiaalne mõju. Sami sõprade arvamus presidendikandidaadi vooruste kohta mõjutas Sami hinnangut (või vähemalt tema avaldust selle

hinnangu kohta). Õpetaja antud kiitus mõjutas Tedi vastuste kiirust ja otsustavust. Nelja-aastasele lapsele hakkas tema mängutrumm rohkem meeldima tänu tahtmatule mõjule, mille tekitas tema sõbra huvi. Olümpiasportlase mõju meie Wheatiesi hommikuhelbeid söövale noorukile ei olnud aga kaugeltki tahtmatu. Pigem oli see tahtlikult loodud eesmärgiga motiveerida tüdrukut veenma oma vanemaid ostma Wheatiesi hommikuhelbeid. Montana poepidaja ebameeldiv stereotüüp mustanahaliste kohta ei olnud kindlasti talle sünniga kaasa antud – keegi pidi kuidagi selle talle pähe panema. See, et Charlie oma unistuste naist ignoreeris, on kindlasti kuidagi seotud hirmuga eitava vastuse ees, tema arvamusega iseenda kohta ja tema kaudse hinnanguga selle suhtes, kui tõenäoliselt kumbki naine talle ei ütleb. See kuidas keskkooliõpetaja Kentis, Ohios, hakkas arvama, et süüitud inimesed väärivad surma, on huvitav ja hirmutav küsimus; praegu ütleme lihtsalt, et arvatavasti oli see arvamus mõjutatud tema kaudsest osalusest ülikoolilinnakus toimunud traagiliste sündmustega. Veelgi häirivam küsimus tõstatub Jonestownist: mis jõud suudaksid sundida vanemaid oma lapsi mürgitama? See on jällegi keeruline küsimus, millele loodan raamatu edenedes anda osalisi vastuseid ja mida loodan aidata paremini mõista. Rääkides väikesest Maryst ja tema köögikomplektist, siis on võimalik, nagu Mary isa ütleb, et „perenaisendus“ on geneetiline, kuid palju tõenäolisem on, et alates imikueast kiideti ja julgustati Maryt iga kord, kui ta näitas välja huvi selliste traditsiooniliselt „naiselike“ asjade vastu nagu kokandus, õmblemine ja nukud ning et seda tehti palju rohkem kui siis, kui ta näitas üles huvi jalgpalli, poksamise või keemia vastu. Samuti on mõistlik eeldada, et kui Mary samavanune vend oleks huvitunud „perenaisendusest“ *ei oleks poiss* enda sünnipäevaks köögikomplekti saanud. Sarnaselt noore George Woodsiga, kes tundis ennast oma mängukaaslaste seas alaväärsena, võis ka Mary minapilti kujundada meedia, kus kiputakse naisi kujutama rollides, mida kultuuris eeldatakse, et nad täidavad: koduperenaine, sekretär, meditsiiniõde, kooliõpetaja – meedias kujutatakse naisi harva biokeemikute, ülikooli professorite või ärijuhtidena. Kui võrdleme noort George Woodsi tema lastega, siis näeme, et vähemusrühmade liikmete minapilt võib muutuda ja need muutused võivad mõjutada muutusi meedias ja muutusi rahvastiku hoiakutes ning saada omakorda ka nendest muutustest mõjutatud. Loomulikult iseloomustab seda selgelt ameeriklaste arvamus tuumarelvade kasutamise kohta 1945. aastal.

Eelmise lõigu olulisim fraas on „sotsiaalne mõju“. Sellest saab meie kasutatav sotsiaalpsühholoogia definitsioon: mõjud, mis inimestel on teiste inimeste tõekspidamiste ja käitumise üle. Seda oma definitsioonina kasutades üritame mõista paljusid eelnevates näidetes

kirjeldatud nähtuseid. Kuidas inimesi mõjutatakse? Miks nad mõjutusi vastu võtavad – või teiste sõnadega, mis nendel sellest võita on? Mis on need muutujad, mis suurendavad või vähendavad sotsiaalse mõju tõhusust? Kas selline mõju on püsiv või on see vaid mööduv? Mis on need muutujad, mis suurendavad või vähendavad sotsiaalse mõju püsivust? Kas samu põhimõtteid saab sarnaselt rakendada Kenti keskkooliõpetaja hoiakutele ja väikeste laste mänguasjaeelistustele? Miks mõnele inimesele teine inimene meeldib? Kas see juhtub samade protsesside kaudu, kui see, kui meile meeldib uus sportauto või Wheatiesi hommikuhelbed? Kuidas tekivad inimestel eelarvamused etnilise või rassilise rühma suhtes? Kas see on sarnane meeldimisele – lihtsalt vastupidi – või on sellega seotud täiesti teised psühholoogilised protsessid?

Suuremat osa inimestest huvitavad taolised küsimused; mõnes mõttes on suurem osa inimesi seega sotsiaalpsühholoogid. Kuna enamik meist veedavad palju aega teiste inimestega suheldes – olles mõjutatud, mõjutades teisi, olles vaimustatud, lõbustatud, vihastatud – on loomulik, et suuremal osal meist tekivad hüpoteesid sotsiaalse käitumise kohta. Kuigi enamik amatööridest sotsiaalpsühholooge katsetavad neid hüpoteese enda rahulolu eesmärgil, siis puudub nendel „testidel“ täpsus ja erapooletus, mis on hoolikatel teaduslikel uuringutel. Tihti on teaduslike uuringute tulemused identsed sellega, mis suurema osa inimeste arvates tõi on. See ei ole üllatav; rahvatarkus põhineb tavaliselt täpsetel tähelepanekutel, mis on ajahambale vastu pidanud.

Õigupoolest võite end raamatus kirjeldatud katsete kohta lugedes kohati tabata mõttelt „See on ju ilmselge – miks nad selle teada saamiseks aega ja raha kulutasid?“. Kuigi tulemused tunduvad tihti triviaalsed, on palju põhjuseid, miks me katseid korraldame. Näiteks võime me kõik langeda *tagantjärele tarkuse* ohvriks, mis tähendab meie kaldumust ülehinnata oma ennustusvõimeid, kui me juba konkreetse sündmuse tulemust teame. Näiteks on uuringud näidanud, et küsides päev pärast valimisi inimeste käest millisele kandidaadile nad võitu oleks ennustanud, usuvad nad peaaegu alati, et oleks valinud tegelikud võitjad – kuigi päev *enne* valimisi ei oleks nende pakkumine kaugeltki nii täpne olnud.⁴ Sarnaselt tundub katse tulemus peaaegu alati palju etteaimatavam, kui meil on juba tulemused olemas, kui siis, kui oleksime pidanud tulemusi ilma tagantjärele tarkuseta ennustama.

Lisaks on uuringute läbiviimine oluline – isegi siis, kui tulemused tunduvad ilmselged – sest paljud asjad, mida me „teame“ osutuvad hoolikal uurimisel valeks. Kuigi tundub mõistlik näiteks eeldada, et inimesed, keda ähvardatakse teatud käitumise eest karmi karistusega, võiksid

lõpuks seda käitumist põlgama hakata, siis selle küsimuse teaduslikul uurimisel osutub õigeks just vastupidine: inimestele, keda ähvardatakse leebe karistusega, muutub keelatud tegevus vastumeelseks; inimestele, keda ähvardatakse karmilt, ei mõju ähvardus üldse või hakkab neile keelatud tegevus isegi veidi rohkem meeldima. Sarnaselt arvaks suurem osa meist oma kogemustele tuginedes, et kui kuuleme kedagi meist hästi rääkimas (kui me ise juures ei ole), siis pigem meeldib see inimene meile – oletades, et muud faktorid on samad. See on tõsi. Kuid sama tõsi on see, et meile meeldib see inimene veelgi rohkem, kui mõned tema märkused on kõike muud kui toredad. Järgmistes peatükkides tuleb nendest fenomenidest rohkem juttu.

Oma püüdlustes inimeste sotsiaalset käitumist mõista on professionaalsetel sotsiaalpsühholoogidel enamike amatöorsotsiaalpsühholoogide ees eelis. Kuigi sarnaselt amatööridele alustavad nad hoolikast jälgimisest, saavad nad teha palju enamat. Nad ei pea inimeste reaktsiooni jälgimiseks ootama, et asjad juhtuks; nemad saavad tegelikult *panna asju juhtuma*. See tähendab, et nad saavad korraldada katse, kus hulk inimesi satub teatud olukorda (näiteks karm ähvardus või leebe ähvardus; heade asjade pealt kuulmine või heade ja vastikute asjade korraga pealt kuulmine). Veelgi enam, nad saavad seda teha olukordades, kus kõik muud faktorid, peale konkreetse uuritava olukorra, on muutumatud. Seega saavad professionaalsed sotsiaalpsühholoogid teha järeldusi palju täpsema ja arvukama andmebaasi põhjal, kui see, mis on kättesaadav amatöörilist sotsiaalpsühholoogile, kes peab sõltuma tähelepanekutest sündmuste kohta, mis juhtuvad juhuslikult ja keerukates olukordades.

Peaaegu kõik selles raamatus esitatud andmed on katsetega tõestatud. Sellel põhjusel on oluline, et lugeja (1) mõistaks, mida kujutab endast sotsiaalpsühholoogia katse ja (2) mõistaks sellise ettevõtmisega seotud eeliseid, puuduseid, eetilisi probleeme, põnevusi ning pea- ja südamevalusid. Kuigi katselise meetodi mõistmine on oluline, ei ole see kindlasti hädavajalik siin esitatud sisulise materjali mõistmiseks. Seetõttu on „Sotsiaalpsühholoogia kui teadus“ selle raamatu viimane peatükk. Lugejana võite selle peatüki enne jätkamist hoolikalt läbi lugeda (kui soovite üksikasju enne sisulisse materjali süvenemist mõista) või lugeda seda mistahes hetkel see teie huvi peaks äratama.

Inimesed, kes teevad hulle asju ei ole ilmtingimata hullud

Sotsiaalsühholoog uurib sotsiaalseid olukordi, mis mõjutavad inimeste käitumist. Mõnikord koonduvad need loomulikud olukorrad nii tugevaks surveks, et panevad inimesi käituma viisil, mida võib vabalt liigitada ebanormaalseks. Kui ma mainin „inimesi,“ siis pean silmas väga suurt hulka inimesi. Minu arusaamade järgi ei aita meid inimeste käitumise mõistmisel see, kui liigitame need inimesed vaimuhaigeteks. Palju kasulikum on üritada mõista olukorda ja protsesse, mis selle käitumise esile tõid. See viib meid Aronsoni esimese seaduse juurde:

„Inimesed, kes teevad hulle asju ei ole ilmtingimata hullud.“

Võtame näiteks Ohio kooliõpetaja, kes väitis, et neli Kenti Ülikooli õpilast väärtsid surma. Ma ei arva, et ta oli ainukene, kes seda arvas ja kuigi kõik inimesed, kes nii arvavad, *võivad* olla vaimuhaiged, kahtlen ma selles sügavalt ja ei usu, et neid nii liigitades oleksime lähemal selle nähtuse mõistmisele. Sarnaselt hakkas peale Kenti tapmisi levima kuulujutt, et tapetud tüdrukud olid nangunii rasedad – seega oli õnnistus, et nad surid – ja et kõik neli õpilast olid rāpased ja nii täisid täis, et surnukuuris viibijatel läks surnukehasid uurides süda pahaks. Need kuulujutud olid loomulikult täielikult valed. Kuid James Micheneri⁵ sõnul levisid need nagu kulutuli. Kas kõik inimesed, kes neid kuulujutte uskusid ja levitasid olid hullud? Hiljem uurime selles raamatus protsesse, mis sellist käitumist põhjustavad – protsesse, millele enamik meist on õigetes sotsiaalsühholoogilistes tingimustes vastuvõtlikud.

Ellen Berscheid⁶ on märkinud, et inimestel on kalduvus seletada ebameeldivat käitumist pahategijat sildistades („hull“, „sadist“ või mis iganes) ja seega eraldades selle inimese „meist headest inimestest“. Nii ei pea me ebameeldiva käitumise tõttu muretsema, sest see ei puutu kuidagi meisse, headesse inimestesse. Berscheidi sõnul on taoline mõtteviis ohtlik, sest paneb meid suhtuma üleolevalt meie enda eeldustele olla vastuvõtlik teatud olukorrast tingitud survetele, mis põhjustavad ebameeldivat käitumist, ja viib sotsiaalsete probleemide puhul lahendusteni, mis on üpris lihtsameelsed. Täpsemalt võib selline lihtsameelne lahendus sisaldada diagnostiliste testide loomist, mis selgitavad välja kes on valetaja, kes on sadist, kes on korruptant, kes on maniakk; sotsiaalne tegevus võib sel juhul tähendada nende inimeste tuvastamist ja vastavatesse asutustesse pagendamist. Loomulikult ei tähenda see seda, et vaimuhaiguseid ei eksisteeri või et vaimuhaiged

ei tohiks kunagi kinnisele ravile määrata. Samuti ei väida ma seda, et kõik inimesed on samasugused ja reageerivad sarnasele tugevale sotsiaalsele survele täpselt sama pööraselt. Korrates ütlen ma seda, et mõned olukorrast tingitud muutujad võivad panna osad meist, „normaalsetest“ täiskasvanutest, käituma väga ebameeldivalt. On ülimalt oluline, et üritaksime mõista neid muutujaid ja protsesse, mis ebameeldivat käitumist põhjustavad.

Kasuks võib tulla illustratsioon. Kujutage ette vanglat. Mõelge valvurite peale. Millised nad on? Suure tõenäosusega kujutab enamik inimesi vangivalvureid ette karmide, kalkide ja tundetute inimestena. Mõned võivad isegi arvata, et nad on julmad, türanlikud ja sadistlikud. Inimesed, kellel on maailmale selline *dispositsiooniline* vaade, võivad arvata, et inimesed hakkavad valvuriteks selleks, et neil oleks võimalik oma julmust suhteliselt karistamatult ellu viia. Kujutage ette vange. Millised nad on? Mässumeelsed? Kuulekad? Olenemata sellest, millised konkreetsed kujutelmad meie peas ei oleks, on mõte selles, et need kujutelmad *on* seal olemas – ning suurem osa meist usub, et vangid ja valvurid on meist iseloomu ja isiksuse poolest küllaltki erinevad.

See *võib* olla tõsi, kuid ärge olge nii veendunud. Dramaatilises uuringus löid Philip Zimbardo ja tema õpilased Stanfordi Ülikooli psühholoogia osakonna keldrisse simuleeritud vangla. Zimbardo tõi sellesse „vanglasse“ rühma normaalseid, täiskasvanuid, stabiilseid, intelligentseid noormehi. Ta määras mündiviskega pooled neist vangideks ja pooled valvuriteks ning nii elasid nad mitu päeva. Mis juhtus? Laseme Zimbardol seda oma sõnadega kirjeldada:

Vaid kuue päeva möödudes pidime oma võltsvangla sulgema, sest see, mida nägime, oli hirmutav. Meile ja suuremale osale katsealustest ei olnud enam arusaadav, kust nemad lõppesid ja kust algas nende roll. Enamus olid tõesti saanud „vangideks“ või „valvuriteks“ ja ei olnud enam võimelised tegema selgelt vahet rollimängul ja iseendal. Toimunud olid dramaatilised muutused nende käitumise, mõtlemise ja tunnete peaaegu igas aspektis. Vähem kui nädalaga oli vangistuse kogemus teinud (ajutiselt) olematuks kogu varasemas elus õpitu; inimväärtused olid kadunud, teadmised enese kohta pandi proovile ja välja tuli inimloomuse kõige koledam, algelisem patoloogiline pool. Me olime kohkunud, sest nägime kuidas mõned poisid („valvurid“) kohtlesid teise poisse nagu põlastusväärseid loomi, tundes mõnu julmusest, samas kui teised poisid („vangid“) muutusid orjalikeks, ebainimlikeks robotiteks, kes mõtlesid vaid põgenemisele, oma enda ellujäämisele ja oma suurenevale vihale valvurite suhtes.⁷

Konformsus

Üks tagajärg, mis kaasneb sellega, et oleme sotsiaalsed loomad on see, et oleme pingeseisundis, kus ühel pool on individuaalsusega seotud väärtused ja teisel pool konformsusega seotud väärtused. James Thurber on ühte tüüpi konformsuse olemust kirjeldanud järgmiselt:

Äkitselt hakkas keegi jooksuma. Võibolla tuli tal lihtsalt äkitselt meelde abikaasaga kokkusaamine, kuhu ta nüüd kohutavalt hiljaks oli jäänud. Mis iganes see põhjus ka polnuks, jooksis ta Broad Streetil ida suunas (arvatavasti Maramori restorani poole, mis on meeste seas lemmik koht, kus abikaasaga kohtuda). Keegi hakkas veel jooksuma, võibolla heas tujus ajalehepoiss. Veel üks mees, tüse asjalik härrasmees, hakkas sörkima. Kümne minuti pärast jooksid High Streetil, alates raudteejaamast kuni kohtumajani, kõik inimesed. Vali pomin selgines järk-järgult hirmu tekitavaks sõnaks „tamm“. „Tamm on katki!“ Hirmu pani sõnadesse väike vanadaam elektriautos või liikluspolitseinik või väike poiss: keegi ei tea täpselt ja see pole ka praegu tähtis. Kaks tuhat inimest tormasid järsku täies hoos. „Minge ida poole!“ oli kostev karje – ida poole ja jõest eemale, ida pool on turvaline. „Minge ida poole! Minge ida poole!“ Pikk kõhn naine süngete silmade ja otsusekindla ilmega jooksis minust keset tänavat mööda. Vaatamata karjumisele, ei olnud ma endiselt kindel, mis lahti on. Naisele järele jõudmine nõudis mõningat pingutust, sest kuigi ta oli viiekümnendate lõpus, oli tal ilus ja kerge jooksustiil ja ta tundus olevat väga heas vormis. „Mis lahti on?“ pahvatasin ma. Ta viskas mulle kiire pilgu ja vaatas siis uuesti ette ning kiirendas veidi sammu. „Ära minu käest küsi, küsi jumala käest!“ ütles ta.¹

See lõik Thurberilt võib olla koomiline, kuid on tabav näide inimeste konformsusest. Üks või kaks inimest hakkasid omadel põhjustel jooksuma; varsti jooksid kõik. Miks? Sest teised jooksid. Thurberi sõnul tundsid jooksvad inimesed ennast üsna rumalalt, kui nad mõistsid, et tamm ei olnud tegelikult katki läinud. Kui rumalalt oleks nad ennast aga siis tundnud, kui nad poleks konformselt käitunud ja tamm oleks tegelikult ka katki läinud? Kas konformsus on hea või halb? Kõige lihtsamas mõttes on see absurdne küsimus. Kuid sõnadel on siiski hinnanguline mõju – seega tähendab kedagi individualistlikuks või mittekonformseks inimeseks kutsumine konnotatsiooni kaudu selle inimese „heaks“ inimeseks kutsumist. Selline märgistus manab esile kujutuspildi Daniel Boone’ist, kes seisab mäe tipul, relv üle õla, samal ajal kui tuuleiil ta juukseid sasib ja päike tema selja taga loojub. Miskipärast tähendab konformistiks kutsumine „ebaadekvaatseks“ inimeseks kutsumist. See manab esile kujutuspildi halle flanellülikondi, kaabusid ja diplomaadikohvreid kandvatest Madison Avenue reklaamimeestest, kes seisavad reas

ja näevad välja nagu oleks nad ühe vormiga loodud ning ütlevad ühel häälel: „Laseme selle lipuvarda otsa ja vaatame, kas keegi annab au.“

Kuid me saame sünonüüme kasutades tekitada väga erinevaid kujutlusi. *Individualisti* või *mittekonformisti* asemel võime öelda *hålbiv*; *konformisti* võime asendada *tiimimångijaga*. Millegipärast ei tekita *hålbiv* kujutuspilti Daniel Boone’ist mäetipul ja *tiimimångija* ei tekita kujutuspilti ühe vormiga loodud Madison Avenue reklaamimeestest.

Veidi lähemalt vaadates näeme ebakõla selles, kuidas meie ühiskond näib suhtuvat konformsusesse (tiimimångijaks olemisse) ja mittekonformsusesse (hålbimisse). Näiteks oli üks 1950ndate parima läbimüügiga raamat John F. Kennedy „Profiles in Courage“, kus autor kiitis paljusid poliitikuid survele mitte allumise ja konformsusest keeldumise eest. Teisisõnu kiitis Kennedy inimesi, kes keeldusid olemast head tiimimångijad – inimesi, kes keeldusid hääletamast või käitumast nii, nagu nende parteid või volitajad eeldasid. Kuigi nende inimeste teod teenisid Kennedy kiituse ammu pärast neid tegusid, ei olnud üldiselt kolleegide kohesed reaktsioonid kaugeltki positiivsed. Mittekonformiste võivad ajaloolased kiita või neid võidakse filmides või kirjanduses jumaldada, kui nende mittekonformsetest tegudest on tükk aega möödunud, kuid tol hetkel ei hinda need inimesed, kelle nõudmisi nad ei nõustu järgima, neid sugugi kõrgelt. Seda tähelepanekut toetavad paljud sotsiaalpsühholoogia katsed. Näiteks Stanley Schachter² klassikalises katses kohtus mitu õpilaste rühma, et arutada alaealise õigusrikkuja Johnny Rocco juhtumit. Pärast juhtumi lugemist paluti igal rühmal seda arutada ja pakkuda Johnnyle välja karistus skaalal „väga kergest karistusest“ kuni „väga karmi karistuseni“. Tavaline rühm koosnes umbes üheksast osalejast, kellest kuus olid päris katsealused ja kolm katse korraldaja palgatud liitlast. Liitlased mängisid kordamööda ühte kolmest rollist, mida nad olid varem hoolikalt harjutanud: *modaalinimene*, kes nõustus päris katsealuste üldise arvamusega; *hålbiv* inimene, kes esindas arvamust, mis vastandus täielikult rühma üldisele arvamusele; ning *muutlik* inimene, kelle esialgne seisukoht oli sarnane hålbiva isikuga, kuid kelle aramus „muutus“ diskussiooni jooksul modaalseks ja konformseks. Tulemused näitasid selgelt, et kõige rohkem meeldis inimestele modaalne inimene, kes oli rühma normiga konformne; kõige vähem meeldis teistele hålbiv inimene. Uemas katses leidsid Arie Kruglanski ja Donna Webster³, et kui mittekonformist väljendas enamikuga mitte nõustuvat arvamust tähtaja lähenedes (kui rühmad olid surve all

otsusele jõudmiseks) tõrjuti teda veelgi rohkem kui siis, kui ta oma arvamust diskussiooni varasemas faasis väljendas.

Seega näitavad andmed, et „*establishment*’ile“ või modaalrühmale meeldivad konformistid rohkem kui mittekonformistid. Ilmselt on olukordi, kus konformsus on vägagi soovitatav ja mittekonformsus tähendaks täielikku katastroofi. Oletame näiteks, et ma otsustan äkitselt, et mul on konformist olemisest küllalt. Seega hüpan ma autosse ja hakkan sõitma *vasakul* pool teed – mitte just kõige parem viis kuidas enda ranget individualismi välja näidata ja mitte kõige õiglasem tegu teie suhtes, kui juhtute samal tänaval mulle (konformistlikult) vastu sõitma. Mõelge ka mässumeelse teismelise peale, kes suitsetab sigarette, on kaua väljas või käib teatud poisiga lihtsalt selle pärast, et ta teab, et tema vanemad seda heaks ei kiida. Ta ei näita niivõrd välja iseseisvust, vaid pigem *antikonformsust*; ta ei mõtle iseseisvalt, vaid käitub automaatselt vastupidiselt teiste soovidele või ootustele.

Teisalt ei taha ma öelda, et konformsus on alati adaptiivne ja mittekonformsus alati mitteadaptiivne. On kaalukaid olukordi, kus konformsus võib olla katastroofiline ja traagiline. Pealegi võivad isegi targad ja haritud otsustajad langeda ohvriks konformsusega seotud survetele, mis kaasnevad rühmaotsuste tegemisega. Mõelge järgmiste näidete peale. Oma memuaarides kirjeldab üks Adolf Hitleri peamine nõuandja Albert Speer Hitlerit ümbritsenud inimesi täielikult konformsetena – hälbimine ei olnud lubatud. Sellises õhustikus tundusid ka kõige barbaarsemad tegevused mõistlikud, sest eriarvamuste puudumine, mis tekitas illusiooni üksmeelest, takistas inimestel mõtlemast selle peale, et ka teised võimalused on olemas.

Tavatingimustes tuuakse inimesed, kes reaalsusele selja pööravad, ümbritsevate inimeste mõnituste ja kriitikaga maa peale tagasi. Kolmandas Reichis selliseid inimesi polnud. Vastupidi, iga enesepettus peegeldus nagu kõverpeeglitest mitmekordselt tagasi ja sellest sai pidevat kinnitust kujutus fantastilisest fantaasiamaailmast, millel polnud enam mingit seost jubeda välismaailmaga. Nendes peeglitest nägin vaid oma enda nägu mitmekordselt tagasi peegeldumas.⁴

Palju tuttavam, kuid võib-olla vähem dramaatiline näide puudutab mõningaid mehi, kes olid seotud Richard Nixoniga ja tema „paleevalvega“ Watergate’i skandaali varjamise ajal. Selle juhtumi puhul andsid kõrged riigiametnikud – kellest paljud olid advokaadid – valetunnistusi, hävitasid asitõendeid ja pakkusid altkäemaksu näiliselt ilma silmaga pilgutamata. Selle põhjus oli osaliselt 1970ndatel presidenti ümbritsenud kinnine ja üksmeelne inimeste ring. See üksmeel

muutis hälbimise põhimõtteliselt võimatuks – kuni selle ajani, kui kinnine ring lagunes. Kui ring oli lagunenu, tundus, et paljud inimesed (näiteks Jeb Stuart Magruder, Richard Kleindienst ja Patrick Gray) vaatasid oma ebaseaduslikke tegusid hämminguga, nagu oleks nad need sooritanud mõnes halvas unenäos. John Dean kirjeldas seda järgmiselt.

Igatahes, kui võtsid hommikul kätte ajalehe ja lugesid uut kaanelugu, mis oli asendanud eilse kaaneloo, hakkasid uskuma, et tänased uudised on *tõde*. See protsess tekitas Valges Majas ebareaalsust täis atmosfääri, mis kestis lõpuni välja. Kui midagi piisavalt tihti öeldi, siis muutus see tõeks. Näiteks kui ajakirjandus sai teada, et ajakirjanikke ja Valge Maja töötajaid kuulati pealt ja otsene eitamine ei toimunud, väideti, et asi puudutas rahvuslikku julgeolekut. Olen kindel, et paljud uskusid, et pealtkuulamiseseadmed *olidki* rahvusliku julgeoleku eesmärgil; tegelikult ei olnud. See oli väljamõeldis, millega üritati juhtunut õigustada. Aga kui nad seda väitsid, siis oli aru saada, et nad ka tegelikult *uskusid* seda.⁵

28. jaanuaril 1986. aastal plahvatas sekundeid pärast õhku tõusmist kosmosesüstik Challenger. Seitse astronauti, nende hulgas tsiviilisikust kooliõpetaja, hukkusid suitsu ja leekide tulekeras. Otsus startida tehti olenemata sellest, et varasem Challengeri lend aastal 1983 oleks peaaegu lõppenud katastroofiga ja olenemata stardieelsetest vastuseisudest ja haritud inseneride hoiatustest kanderaketi ühenduskohtade vigaste O-rõngaste kohta. Kas tähtsad NASA juhid ei olnud ohtudest teadlikud või ei huvitanud neid, kas astronautid jäävad ellu või mitte? Ma kahtlen selles.

Tõenäolisem selgitus on seotud mitmete asjaoludega, mis viisid vigadeni NASA otsustusprotsessis. Esiteks oli NASA korraldanud põhimõtteliselt sama tehnikaga juba kaks tosinat õnnestunud starti. Eelmisest edust innustatuna olid NASA juhid kallutatud stardile rohelist tuld andma. Teiseks olid NASA ametnikud, nagu ka kogu rahvas, haaratud entusiasmist, mis kaasnes esimese tsiviilisiku (kooliõpetaja Christa McAuliffe'i) kosmosesse saatmisega.

Lisaks oli Arie Kruglanski⁶ hilisema analüüsi järgi veel praktilisi põhjuseid, miks NASA juhid oma soovmõtlemise ohvriks langesid. Võttes arvesse NASA soovi kindlustada endale riiklikku rahastust, milleks oli vaja näidata oma tõhusust ja produktiivsust; seda et programm „õpetaja kosmoses“ sai tohutut avalikku tähelepanu ja seda, et NASA soovis näidata oma tehnoloogilist võimekust, oli „startimine kindlasti palju soovitud otsus, kui stardi edasi lükkamine. Võimaliku süsteemirikke mainimine oleks viidanud sellele, et kulutada tuleb rohkem raha ja see

oli järeldus, mida NASA pidas halvamaiguliseks, võttes arvesse nende pühendumust kulutõhususele ja säästlikkusele.

Lõpuks ei tahtnud selles entusiasmi ja välise surve atmosfääris keegi NASAs meenutust, et mingigi õnnetus on võimalik – ja seda meenutust ei tulnudki. Erinevalt NASA juhtidest ei muretsenud Morton Thiokoli (firma, mis tootis tahkekütusraketid) insenerid poliitiliste, majanduslike ja suhtekorralduslike tagajärgede pärast, mis kaasnesid otsusega kas startida või mitte. Ainus, mis neid huvitas, oli see, kas see paganama asi töötab – ja võttes arvesse stardipaigas olnud miinuskraade, olid nad tungivalt stardi vastu.

Morton Thiokoli tippjuhid, aga sellist õnne nautida ei saanud. Nende jaoks oli kaalul rohkem, kui vaid korda läinud start. Inseneridena panid nad teiste inseneride arvamust tähele. Teisalt olid nad juhtidena sõltuvuses NASAst, kellega neil oli leping väärtusega umbes 400 miljonit dollarit aastas. Seega tundsid nad samu muresid, mida tundsid ka NASA juhid. Thiokoli insenerinduse asepresidendi Robert Lundi tunnistuse järgi presidendi uurimiskomisjoni ees oli ta esialgu stardi vastu, kuid muutis oma meelt, kui tal kästi „insenerimüts peast võtta ja panna pähe juhatust esindav müts“. Kuidas Morton Thiokoli juhid nagu Lund selle konflikti lahendasid? Enne viimast kokkusaamist NASA juhtidega tegid nad Thiokoli töötajate seas küsitluse, kus *insenerid* ei osalenud – osalesid vaid teised juhatuse isikkoosseisu liikmed, kes olid stardi poolt. Seega kinnitati õhtu enne saatuslikku starti toimunud NASA ametnike ja Thiokoli juhtide kohtumisel üksteise otsust startida.

Tulles tagasi kolme ülaltoodud näite juurde: mis on ühist Hitleri siseringil, Nixonil „paleevalvel“ ja NASA juhtidel, peale selle, et kõik tegid traagilisi otsuseid? Nad olid suhteliselt sidusad rühmad, mis olid isoleeritud teistsugustest arvamustest. Kui sellised rühmad peavad otsuseid langetama, siis langevad nad tihti ohvriks fenomenile, mida sotsiaalpsühholoog Irving Janis kutsus *rühmamõtlemiseks*.⁷ Janise sõnul on rühmamõtlemine „mõtlemisviis, mille puhul *üksmeele otsimine* muutub sidusas siserühmas nii valdavaks, et kipub tähelepanuta jätma teiste valikute realistliku hindamise“. Rühmad, mis sellist mitteadaptiivset otsustusstrateegiat kasutavad, tunnevad end tavaliselt puutumatusena – nad on optimismist pimestatud. Seda optimismi võimendab see, kui eriarvamusi maha laidetakse. Konformsuse surve taustal hakkavad rühma üksikliikmed oma uskumustes kahtlema ja hoiduvad eriarvamuste väljendamisest. Konsensuse otsimine on nii

tähtis, et osadest rühma liikmetest saavad mõnikord „meelsuse valvurid“ – inimesed, kes tsenseerivad sarnaselt Morton Thiokoli juhtidele häirivat sissetulevat infot.

Neid näiteid tuues ei taha ma viidata sellele, et inimesi, kes teevad rumalaid ja katastroofilisi otsuseid ei tuleks vastutusele võtta. Millele ma *tahan* viidata on see, et palju lihtsam on korraldada uuring ja keegi süüdi määrata kui mõista psühholoogilisi protsesse, mis valede otsuste tegemisel aluseks on. Kuid ainult sügavamale kaevudes ja neid protsesse mõista üritades on meil lootust parandada seda, kuidas inimesed otsuseid teevad ja seega vähendada tulevikus katastroofiliste otsuste sagedust.

Mis on konformsus?

Konformsust võib defineerida kui muutust inimese käitumises või seisukohtades, mille põhjustab tõeline või kujuteldav surve inimeselt või inimrühmalt. Enamik olukordadest ei ole nii ekstreemsed kui ülalmainitud näited. Üritame konformsuse fenomeni süveneda, alustades vähem ekstreemse (ja võib-olla) lihtsama näitega. Naaseme oma sõbra Sami juurde – see hüpoteetiline üliõpilane, keda kohtasime esimeses peatükis. Tuletagem meelde, et Sam nägi telerist presidendikandidaati, kelle siirus avaldas Samile muljet. Siiski nõustus Sam – selle taustal, et ta sõbrad arvasid ühehäälselt, et kandidaat ei olnud siiras – vähemalt verbaalselt oma sõpradega.

Sellise olukorra kohta saab küsida mitmeid küsimusi. (1) Mis põhjustab seda, et inimesed muutuvad rühma survele konformseks? Täpsemalt – mida Samil sellest võita oli? (2) Mis laadi see rühma surve oli? Täpsemalt – mida Sami sõbrad tegid, et konformsust esile kutsuda? (3) Kas Sam muutis oma arvamust kandidaadist selle lühikese, kuid hirmuäratava hetke jooksul, kui sai teada, et *kõik* tema kaasõpilased olid teisel arvamusel? Või juhtus see, et Sam säilitas oma esialgse arvamuse, kuid muutis vaid seda, mida ta kandidaadi kohta *ütles*? Kui tema seisukoht muutus, siis kas see oli püsiv või vaid lühiaegne muutus?

Kahjuks ei saa me täpselt ja täie kindlusega öelda, mis sel hetkel Sami peas toimus, sest selles olukorras on palju asjaolusid, mille kohta meil info puudub. Näiteks ei tea me kui kindel Sam esialgses seisukohas oli; me ei tea kui palju talle meeldisid inimesed, kellega ta kandidaati vaatas; me ei tea, kas Sam arvas, et ta on osav siiruse hindaja ega seda, kas ta arvas, et teised on osavad siiruse hindajad; me ei tea, kas Sam on üldiselt tugev või selgrootu isiksus; ja nii edasi.

Mida me saame teha, on luua eksperimentaalne olukord, mis on sarnane sellele, kus Sam oli ja me saame mõjutada ja muuta asjaolusid, mis meie arvates olulised võiksid olla. Sellise lihtsa olukorra lõi klassikaks saanud katsete seerias Solomon Asch⁸. Pange ennast järgmisesse olukorda. Olete vabatahtlikuna nõustunud osalema tajuülesandes. Sisenete tuppa koos nelja teise osalejaga. Katse korraldaja näitab teile kõigile sirget joont (joon X) Samal ajal näitab ta teile võrdluseks kolme teist joont (jooned A, B ja C). Teie ülesanne on hinnata, milline kolmest joonest on pikkuselt joonega X kõige sarnasem. Ülesanne tundub teie arvates olevat väga lihtne.

Teie jaoks on ilmselge, et õige vastus on joon B ja kui kord teieni jõuab ütlete te selge sõnaga, et B on õige. Aga praegu *ei ole* teie kord vastata. Noormees, kelle kord praegu on, vaatab hoolikalt jooni ja ütleb: „Joon A.“ Teie suu vajub lahti ja vaatate teda küsiva pilguga. „Kuidas ta saab arvata, et see on A, kui iga lollgi saab aru, et õige on B?“ küsite te endalt. „Ta on kas pime või peast segi.“ Nüüd on teise inimese kord vastata. Ka tema valib joone A. Hakkate ennast tundma nagu Alice Imedemaal. „Kuidas see võimalik on?“ küsite endalt. „Kas nad *mõlemad* on pimedad või peast segased?“ Aga siis vastab järgmine inimene ja ka tema ütleb: „Joon A.“ Vaatate jooni uuesti. „Äkki hoopis *mina* olen ainus, kes segane on,“ pomisete te omaette. Nüüd on neljanda inimese kord ja ka tema arvates on õige joon A. Lõpuks on teie kord. „Loomulikult ju joon A,“ kuulutate te. „Ma teadsin seda algusest peale.“

See on konflikt, mille elasid läbi Aschi katses osalenud üliõpilased. Nagu arvata võite, olid esimesena vastanud inimesed katse korraldaja kaasosalised ja nendele anti juhised vales vastuses kokku leppida. Tajuülesanne ise oli hämmastavalt lihtne. See oli nii lihtne, et kui inimesed rühma survega kokku ei puutunud, vaid said üksi olles erineva suurusega jooni hinnata, ei esinenud

peaaegu ühtegi viga. Tõepoolest, ülesanne oli nii lihtne ja füüsiline reaalsus nii ilmselge, et Asch oli ka ise veendunud, et rühma survele allumist ei esine üldse või esineb väga vähe. Kuid tema ennustus oli vale. Olles olukorras, kus enamus kaasõpilasi kaheteist hinnangu puhul ühehäälselt vale vastuse andsid, näitas umbes üks kolmandik katsealustest üles konformsust ja vastas vähemalt ühe korra valesti. Kui vaatame kogu vastuste spektrit, siis leiame, et keskmiselt oli 35% kogu vastustest Asch'i kaasosaliste antud valede vastuste suhtes konformsed.

Olukord Asch'i katses on eriti huvitav seetõttu, et erinevalt paljudest teistest olukordadest, kus me võime kippuda konformselt käituma, ei olnud individuaalsusele ühtegi ilmselget takistust. Paljudes olukordades on sanktsioonid mittekonformsuse vastu selged ja ühemõttelised. Näiteks ei meeldi mulle lipsu kanda ja tavaliselt ei tekita see eripära mulle probleeme. Mõnikord aga tekitab. Tihti peatatakse mind restorani uksele ja teavitatakse mind viisakalt (kuid kindlameelselt) sellest, et kui ma peakelneri pakutud lipsu kandmisest keeldun, ei saa ma selles restoranis einestada. Ma võin kas lipsu ette panna ja restoranis süüa või avatud kaelusega ja mugavalt, kuid tühja kõhuga, lahkuda. Mittekonformsuse negatiivsed tagajärjed on väga ilmsed.

Kuid Asch'i katses (ja hüpoteetilises näites, kus Sam telerist kandidaati vaatas) ei olnud olukord nii selge. Nendes olukordades ei kaasnenud konformsusega ilmselget kasu ja kõrvalekaldumisega ilmselget karistust. Miks siis Asch'i katsealused ja Sam konformselt käitusid? Siin tundub olevat kaks peamist põhjust: nad kas veendusid enamuse ühehäälsel hinnangu taustal selles, et nende enda arvamus oli vale või läksid nad „rahvamassiga kaasa“ (teades sisimas, et nende enda hinnang oli õige), et enamus neid aktsepteeriks või et vältida seda, et neid mitte nõustumise tõttu vihkama hakatakse.

Lühidalt tahan ma öelda seda, et nendel isikutel oli kaks tähtsat eesmärki: eesmärk, et neil oleks õigus ja eesmärk jääda teiste ootusi täites nende silmis heasse valgusse. Paljudes olukordades saab need mõlemad eesmärgid täita lihtsa teoga. Paremal pool teed sõitmine on õige ja see täidab ka teiste inimeste ootused. Sarnased olukorrad on ka emadepäeval emale helistamine, turistile linnas õigete juhiste andmine ja eksamikis hoolikalt õppimine. Kui teised oleksid teie hinnanguga joonte pikkuse kohta nõus, saaks oma hinnangu juurde jäämisega samamoodi täita mõlemad eesmärgid. Kuid Asch'i katses oli nende kahe eesmärgi vahel vastuolu. Kui te olite selle katse katsealune ja uskusite alguses, et õige vastus on joon B, siis saaksite seda öeldes täita eesmärgi, et teil oleks õigus – kuid see võib ka minna vastuollu teie kaaslaste ootustega ja nad võivad arvata,

et olete veidi veider. Teisalt võib joone A valimine anda teile teiste heakskiidu, aga kui te just ei veendu, et neil oligi õigus, ei täida te eesmärki, et teil õigus oleks.

Tuleb välja, et enamik inimesi arvab, et *neid* motiveerib kõige rohkem soov, et neil oleks õigus, kuid *teisi* soov teiste silmis heasse valgusesse jääda. Näiteks Asch'i katse laadset konformsuskatset ilma sellesse sekkumata jälgides ennustavad inimesed, et katsealused on rohkem konformsed, kui nad tegelikult on.⁹ Huvitava kombel ennustavad need samad varjatud jälgijad, et *nemad* on *vähem* konformsed, kui nendega sarnased inimesed tegelikult on. Seega me teame, et *teised* inimesed on konformsed, kui alahindame seda, kui suurel määral saab *meid* mõjutada rühma arvamust järgima.

Kas Sami koolikaaslased veensid teda, et tema eelistatud presidendikandidaat oli võlts või läks ta lihtsalt tunnustuse saamiseks nende arvamusega kaasa, uskudes endiselt kandidaadi siirusesse? Kuivõrd Sam on hüpoteetiline inimene, siis ei saa me sellele küsimusele lõpliku vastust anda. Kas järeleandlikud inimesed Asch'i katses olid veendunud, et nende esialgne hinnang oli vale ja teiste üksmeelne hinnang õige? Me võiks nende käest küsida; tegelikult *küsitigi* järeleandlike inimeste käest peale Asch'i katset, kas nad nägid ka tegelikult jooni teisiti või ütlesid ainult, et nägid. Mõned katsealused väitsid, et nägid tõesti nii. Aga kuidas saame me kindlad olla, et nad rääkisid tõtt? Pange ennast nende olukorda. Oletagem, et andsite rühma survele alla, kuigi olite kindel, et teie esialgne hinnang oli õige. Teil võib olla piinlik seda tunnistada, sest jätaksite sel juhul nõrga ja selgrootu inimese mulje. Veelgi enam, te tunnistaksite, et eirasite katse korraldaja juhiseid, mille järgi pidite avaldama *enda* arvamust. Seega on vägagi võimalik, et katsealused, kes ütlesid, et nägidki jooni samamoodi nagu rühm nägi, petsid katse korraldajat selleks, et enda au päästa.

Kuidas saaksime siis teada, kas rühma surve tegelikult inimese hinnanguid mõjutab? Spekuleerime korraks. Kui saaksime koos Samiga valimiskabiini minna ja näha kelle poolt ta hääletab, saaksime teada, kas Sami tuttavad suutsid teda tegelikult veenda, et tema esialgne eelistus oli petis või pomises ta tegelikkuses kandidaati endiselt usaldades teistega nõusvalt kaasa,. Kuid me ei saa koos Samiga valimiskabiini minna. Õnneks *saame* me teha kindlaks, kas Asch'i katses osalenute käitumine avalikuse ees vastab nende isiklikule arvamusele teiste katseosaliste hinnangute suhtes. Oletame, et kordame katset ja laseksime katsealustel kaasosaliste vastuseid näha, kuid *ei* käsiks neil enda arvamust teiste ees välja öelda. Kui katsealuste salajas tehtud valikud

oleks identsed nende avalike valikutega, siis oleme teinud kindlaks, et kaasosaliste valikud algse katses veensid tõesti katsealuseid selles, et nende esialgsed hinnangud olid valed. Teisalt, kui katsealused vastasid oma hinnangule vastupidiselt ainult rühma meeleheaks, siis esineks salaja tehtud otsustes märkimisväärselt vähem teiste hinnangutele alistumist. Seda väidet on katsetega mitmel korral kontrollitud. Tulemused on ühtlased: kuigi üheski uuringus ei ole saavutatud olukorda, kus katsealused oleks privaatsuses täielikult kindlad, näitavad tulemused, et mida rohkem privaatsust, seda vähem konformsust. See tulemus on korduvalt tõestust saanud, olenemata sellest, kas katsealused hindasid joonte pikkust,¹⁰ metronoomi löökide arvu¹¹ või kaasaegse kunsti esteetilist väärtust.¹² Seega tundub, et teiste inimeste hinnangutega nõustumise mõju katsealuste *isiklikele* hinnangutele on väike või puudub täielikult.

Muutujad, mis konformsust suurendavad või vähendavad

Sellistes olukordades, mida uuris Asch, on oluline faktor, mis määrab tõenäosuse, et katsealune enamuse arvamusele allub see, kas enamuse arvamus on ühehääline või mitte. Kui katses osalejal on kasvõi üks liitlane, kes õige vastuse annab, langeb drastiliselt tõenäosus, et katsealune enamuse vale hinnanguga kaasa läheb.¹³ Tegelikult isegi siis, kui ühehäälsust rikub mitte-liitlane, väheneb rühma võim märkimisväärselt.¹⁴ See tähendab, et kui üks rühmaliikmetest annab vale vastuse, mis on *erinev* enamuse valest vastusest (vastates, et õige joon on C, kui ülejäänud rühm vastab A), vähendab selle kaaseriarvamuslase olemasolu drastiliselt survet konformselt käituda ja katsealune annab tõenäoliselt õige vastuse: joon B. Kaaseriarvamuslane tekitab tugeva jõu, mis vabastab enamuse surve alt. Kui üksmeel siiski *esineb*, siis ei pea see enamuse suurus samas olema väga suur, et tekitada inimeses maksimaalset konformsust. Tegelikuses on inimese kalduvus rühma survega kaasa minna sama suur siis, kui ühehääline enamus koosneb ainult kolmest inimesest, kui siis, kui see koosneb kuueteistkümnest inimesest.

Üks viis rühma survele allumise vähendamiseks on inimese panemine olukorda, kus ta peab oma esialgsele hinnangule kindlaks jääma. Pange end pesapallikohtuniku rolli kõrgliiga mängus. Esimeses pesas on piiripealne olukord ja otsustate 50 000 fänni ees, et jooksja oli väljas. Pärast mängu tulevad teised kolm kohtunikku teie juurde ja ütlevad kõik, et nende arvates oli jooksja sees. Kui suure tõenäosusega te oma hinnangut muudate? Võrrelge seda olukorraga (nagu näiteks Asch'i olukord), kus kolm kohtunikku ütlevad, et jooksja oli sees ja *siis* on teie kord

otsustada. Sellise võrdluse korraldasid oma katses Morton Deutsch ja Harold Gerard,¹⁵ kes kasutasid Asch'i paradigmat ja leidsid, et kui varasemat pühendumust oma otsusele ei olnud (nagu Asch'i katses), siis allus enamuse valele otsusele 24,7% vastanutest. Kui isikud olid avalikult oma otsusele pühendunud *enne* teiste „kohtunike“ hinnangute kuulmist, olid konformsed ainult 5,7% vastanutest.

Teised kaks olulist faktorit on see, milline isik olemuselt on, ja see, kes on rühma liikmed. Madala enesehinnanguga inimesed alluvad palju suurema tõenäosusega rühma survele, kui kõrge enesehinnanguga inimesed. Lisaks saab olukorra raames mõjutada ülesandepõhist enesehinnangut. Seega käituvad inimesed, kellele on varem antud võimalus teatud ülesannetes, nagu näiteks joonte pikkuse hindamine, edukas olla, vähem konformselt, kui inimesed, kes ilma kogemusega ülesannet lahendama peavad. Sarnaselt kasvab inimeste kalduvus konformselt käituda, kui nad usuvad, et nende oskused teatud ülesande lahendamiseks on vähesed või puuduvad üldse.¹⁶ Lisaks on olemas ka kultuurilised erinevused. Näiteks on leitud, et norralased on konformsemad kui prantslased ja et jaapanlastest õpilased ühinevad kergemini vähemuse arvamusega kui USA õpilased.¹⁷ Lisaks näitasid varasemad uuringud erinevusi sugude vahel ja naised olid meestest konformsemad olukordades, kus seisti silmitsi rühma ühehäälese otsusega.¹⁸ Siiski olid need erinevused üldiselt väikesed. Samuti leiti täpsemates uuringutes, et naised olid meestest rohkem konformsed ainult siis, kui uuringu läbiviija oli mees või kui rühma ülesanne oli meeste suunatud.¹⁹

Selle probleemi teine külg on loomulikult seotud survet avaldava rühma koosseisuga. Rühm tekitab edukamalt konformsust siis, kui (1) see koosneb ekspertidest, (2) rühma liikmed on (individuaalselt või rühmana) isikule olulised või (3) rühma liikmed on (individuaalselt või rühmana) isikuga kuidagi võrreldavad. Seega, tulles tagasi Sami, meie hüpoteetilise üliõpilase juurde, spekuleriks ma, et on tõenäolisem, et Sam allub tuttavate survele, kui ta usub, et nad on poliitikaekspertid ja oskavad väga hästi inimsuhteid hinnata. Sarnaselt alluks ta suurema tõenäosusega nendele inimestele, kui nad oleks potentsiaalselt tähtsad sõbrad, kui siis, kui nad Sami elu kuidagi ei mõjutaks. Lõpuks mõjutavad Sami tuttavad teda rohkem seetõttu, et nad on samuti õpilased, mitte näiteks rühm kümneaastaseid lapsi, rühm ehitustöölisi või rühm portugallastest biokeemikuid. Võrreldavuse fenomenile on vähemalt üks erand. Uuringud näitavad, et kui ühehääline enamus koosneb valgenahalistest lastest, esineb teistel lastel rohkem konformsust – nii musta- kui valgenahalistel.²⁰ Tuleb välja, et laste silmis on valgetel rohkem

võimu kui mustanahalistel.²¹ Seega on meie kultuuris valgenahalistele antud võim piisav, et ületada suundumus, mille järgi mõjutavad inimesi teised inimesed, kellega nad sarnasust tunnevad, kuigi see võib muutuda, kui mustanahaliste positsioon meie ühiskonnas endiselt tugevneb.

Mustanahaliste laste tulemused võivad osaliselt tuleneda nende ebakindlusest. Tulles tagasi meie eelmise näite juurde, siis oleks Sam suurema tõenäosusega oma lahkavust kuulutanud siis, kui ta oleks olnud kindel, et ta oma tuttavatele meeldib ja et nad teda austavad, kui siis, kui ta ennast suhtes nendega ebakindlalt tunneks. Seda väidet toetab kindlalt James Dittesi ja Harold Kelley²² katse, kus üliõpilasi kutsuti liituma ahvatleva ja maineka rühmaga ja kus neile anti seejärel infot selle kohta, kui kindel nende positsioon selles rühmas oli. Täpsemalt anti kõikidele rühma liikmetele teada, et rühma tegutsemise jooksul võivad liikmed teisi liikmeid igal hetkel rühma tõhususe parandamiseks rühmast eemaldada. Seejärel vesteldi rühmas alaealiste kuritegevuse teemal. Aeg-ajalt vestlus peatati ja igal liikmel paluti hinnata kõikide teiste liikmete väärtust rühmale. Peale arutelu näidati igale liikmele, kuidas teda hinnati; tegelikult anti liikmetele varem ette valmistatud vale tagasiside. Osadele liikmetele jäeti mulje, et neid tunnustatakse ja teistele, et nad ei ole väga populaarsed. Iga liikme konformsust mõõdeti selle põhjal, mis arvamusi ta seejärel alaealiste kuritegevuse teemal arutelul esitas ning selle põhjal, kui haavatav ta oli rühma survele lihtsa tajuülesande ajal. Tulemused näitasid inimeste kohta, kes rühma liikmeks olemist hindasid, et need, kes pandi uskuma, et neid hinnatakse vähesel määral, allusid suurema tõenäosusega rühma normidele ja standarditele, kui need, kes tundsid end täisväärtuslikena. Teisisõnu on isikul, kes tunneb ennast rühmas turvalisena, lihtsam selle rühma arvamusel kõrvale kalduda.

Konformsusega seotud faktorid oma samad, kui mõju allikas on rühma asemel üksikisik. Seega oleme tõenäolisemalt konformsed sellise inimese käitumise või seisukohtadega, kes on meiega sarnane või meile tähtis või kellel on teatud olukorras autoriteet või ekspertteadmised. Näiteks on uuringud näidanud, et inimesed täidavad parema meelega vormiriietust kandva inimese nõudmisi, kui inimese, kes kannab tsiviilriietust – isegi siis, kui asi puudutab suhteliselt triviaalseid asju. Ühes uuringus²³ paluti jalakäijatel anda münte autojuhile (tegelikult üks katse korraldajatest), kelle auto oli pargitud aja ületanud parkimisautomaadi juurde. Kui inimesele lähenes vormiriietuses parkimiskontrolör, täitsid katsealused palju tihemini tema soovi, kui siis, kui ta kandis lotakaid rõivaid või viisakat ärirõivastust. Seega võib autoriteetne välimus – mida

sümboliseerib võimekalt vormiriietus – muuta esitatud nõude legitiimsemaks ja seega tõsta kuuletumise sagedust.

Auhinnad ja karistused versus info

Nagu varem mainisin, siis on kaks võimalikku põhjust, miks meiega sarnased inimesed võivad konformselt käituda. Üks on see, et teiste käitumine võib meid veenda selles, et meie esialgne hinnang oli vigane. Teine on see, et me võime soovida rühma karistust vältida (näiteks tõrjumist või naeruvääristamist) või rühmalt auhinda välja teenida (näiteks armastust või heakskiitu). Asch'i katses ja teistes sarnastes katsetes osalenud inimeste käitumise eesmärk tundus peamiselt olevat auhinna saamine või karistuse vältimine. Seda saab tuletada faktist, et konformsust esines väga vähe, kui katsealused said vastata privaatsealt.

Samal ajal esineb palju olukordi, kus me järgime teiste inimeste käitumist, sest nende käitumine on ainuke vihje õige käitumise kohta. Kokkuvõtlikult toetume me tihti teistele inimestele, et reaalsuse kohta otsuseid teha. Tsitaat Thurberilt selle peatüki alguses on näide seda tüüpi konformsusest. Leon Festingeri²⁴ sõnul toetuvad inimesed olukorras, kus füüsiline reaalsus muutub aina ebakindlamaks, rohkem ja rohkem „sotsiaalsele reaalsusele“ – see tähendab, et inimesed järgivad suurema tõenäosusega seda, mida teised inimesed teevad, mitte selle pärast, et nad kardavad sellelt rühmalt karistust, vaid seetõttu, et rühma käitumine annab neile väärtuslikku infot selle kohta, kuidas nemad käituma peaks. Seda eristust võiks seletada järgmine näide. Oletagem, et teil on vaja võõras õppehoones tualettruumi kasutada. Sildi all „Tualetid“ on kaks ust, kuid teie õnnetuseks on vandaal ustelt täpsemad sildid eemaldanud – seega ei ole te kindel kumb on meeste ja kumb naiste tualettruum. Paras pähekel – kardate kumbagi ust avada, sest ei taha ennast või teisi häbistada. Seisate seal kohkunult ja kohmetult ning kõigute ühelt jalalt teisele, kui vasakpoolne uks avaneb ja sealt jalutab välja austusväärse välimusega härrasmees. Kergendatult ohtes olete valmis edasi marssima, olles piisavalt kindel, et vasakpoolne on meeste ja parempoolne naiste tualettruum. Miks te nii enesekindel olete? Nagu oleme näinud, siis näitavad uuringud, et mida rohkem usku on inimesel teise inimese ekspertteadmistesse ja usaldusvärsusesse, seda suurema tõenäosusega järgib ta tema eeskujuga ja käitub konformselt. Seega järgitakse aususväärset härrasmeest peaaegu kindlasti rohkem, kui näiteks mõnda kasimatut tüüpi pööraselt tõmblevate silmadega.

Õigupoolest näitavad uuringud punase tulega tee ületamise kohta, et inimesed järgivad tihemini pealtnäha kõrge sotsiaalse staatusega inimese käitumist, kui inimese, kes näeb vähem austusväärne välja või vähem heal järjel olevat. Mitmetes uuringutes on uurijad leidnud, et kui inimeste läheduses on eeskuju, kes ei lähe punase tulega üle tee, lähevad teised jalakäijad väiksema tõenäosusega punase tulega üle tee, kui siis, kui ühtegi eeskuju kõrval ei ole. Selle konformsuse mõju on aga palju tugevam, kui eeskuju näitav inimene on puhas ja kenasti riides, kui siis, kui tal on seljas sassis ja viletsad riided.²⁵

Vee raiskamisest ja prahi maha loopimisest. Lähme sellega veel ühe sammu võrra kaugemale. Asutused paluvad meil tihti teatud viisil käituda, ilma otsest nõudmist esitamata. Näiteks on minu ülikooli võimla meeste duširuumis silt, mis palub meil olla säästlik ja seebitamise ajal vesi kinni panna. Kuna see tegevus on veidi ebamugav, ei olnud ma üllatunud, kui meie süstemaatiliseset jälgimisest selgus, et ainult 6 protsenti õpilastest järgis seda palvet. Järgnevalt korraldasin koos Michael O'Learyga lihtsa katse, mille eesmärk oli mõjutada rohkemaid inimesi vett ja vee soendamiseks kasutatavat energiat kokku hoidma.²⁶ Me pakkusime välja, et inimesed paneks seebitamise ajaks vee tõenäolisemalt kinni, kui nad usuks, et teised õpilased võtavad seda soovi tõsiselt. Seega võtsime appi mõned meessoost õpilased, kes näitasid soovitud käitumiseks eeskuju. Kuid me ei tahtnud, et inimesed oleks konformsed pahameele kartuses või karistuse hirmus ning seadsime oma katse seetõttu üles järgmisel viisil. Meie eeskuju sisenes duširuumi (lahtine duširuum kaheksa dušiotsikuga, mis asetsevad üksteisest sama kaugel), kui duširuum oli tühi, liikus duširuumi kaugemasse otsa, seisis seljaga sissepääsu poole ja pani duši tööle. Kohe kui ta kuulis, et keegi siseneb, pani ta vee kinni, seebitas end, pani vee uuesti jooksmas, loputas kiirelt ja lahkus ruumist ilma ruumi sisenenud inimese poole pilkugi viskamata. Tema lahkudes sisenes ruumi teine õpilane (meie vaatleja) ja pani vargsi tähele, kas „katsealune“ pani seebitamise ajaks vee kinni. Saime teada, et 49 protsenti õpilastest järgis eeskuju näidet! Veelgi enam, kui kaks õpilast korraga õiget eeskuju näitasid, kerkis silti järgivate inimeste protsent 67-ni. Seega saavad ebaselges olukorras teised inimesed konformust tekitada sellega, et annavad meile infot, mis viitab sellele, kuidas inimesed tavaliselt teatud olukorras käituvad.

Vaatame kultuurinorme, mis on prügi maha viskamise vastu. Prügi maha viskamine ei tundu enamikule tähtis probleem – ning see ongi osa probleemist. Enamik inimestest jätab endast natukene prügi maha, kuid natukesest saab kogunedes palju prügi, mis reostab keskkonda ja läheb

maksumaksjale kalliks maksuma. Ainuüksi Californias läheb tee äärde visatud prahi koristamine maksuma rohkem kui 100 miljonit dollarit aastas. Oletagem, et lähenete kohaliku raamatukogu parklas oma autole ja märkate, et keegi on kojamehe vahele pistnud ühe nendest tüütutest flaiieritest. Võtate selle ja kortsutate mõtlemata käes ära. Otsustav küsimus: kas viskate selle maha või pistate taskusse, et hiljem prügikasti visata? Vastus: suures osas oleneb see sellest, mida teevad teised. Nutikas katses panid Robert Cialdini ja tema partnerid²⁷ autode kojameeste alla flaiiereid ja ootasid, et näha mida inimesed teevad, kui nad flaiierid avastavad. Cialdini korraldas asjad nii, et mõned inimesed nägid raamatukogust lahkudes teist inimest (Cialdini kaasosalist), kes kõndis neist mööda, kummardus, ja võttis üles kiirrestorani koti (mille keegi oli maha visanud) ning pani selle prügikasti. Kui need inimesed autoni jõudsid ja flaiierit nägid, ei visanud peaaegu ükski neist seda maha. Kontrollolukorras (kus vastutustundlikku eeskujut ei olnud), viskas rohkem kui üks kolmandik autojuhtidest flaiieri maha.

Samaaegselt korraldatud katses kasutasid Cialdini ja kolleegid²⁸ peenemaid infoga mõjutamise meetodeid. Nad eemaldasid inimeeskujut ja mõjutasid hoopis seda, kuidas parkla välja nägi. Täpsemalt juhtus see, et kui katse korraldajad olid varem parkla flaiieritega ära risustanud, tegi enamus autojuhtidest sama – mõeldes arvatavasti „kui keegi teine parkla puhtusest ei hooli, siis miks mina peaksin hoolima?“. Huvitaval kombel viskasid inimesed palju väiksema tõenäosusega prügi maha siis, kui läheduses oli maas üksik prahitükk, kui siis, kui parkla oli täiesti puhas. Põhjus on selles, et see üks tükk prahit tuletab meile maha visatud prügi olemasolu meelde – ja seda, et enamik inimesi järgib seda normi. Kui parkla on täiesti puhas, siis ei mõtle suurem osa inimesi isegi selle normi peale ja viskavad seega suurema tõenäosusega prügi mõtlemata maha.

Eelnevalt mainitud duširuumis ja parklas korraldatud katsetes tekitati konformsust info, mitte hirmu abil. Kuid nendel kahel konformsuse liigil ei ole alati lihtne vahet teha. Tihti on käitumine identne; kuid peamine element, mis kahte protsessi eristab, on karistava teguri olemasolu või puudumine. Kujutage ette, et väljamõeldud Vabadoonia riigis on külalistel kombeks peale sööki rõhutada, et näidata võõrustajatele, et toit oli maitsev. Oletagem, et te ei teadnud seda ja külastasite koos USA välisministeeriumi diplomaatidega Vabadoonias mõjuvõimsa isiku kodu. Kui pärast sööki hakkaksid diplomaadid rõhutama, on tõenäoline, et ka teie rõhitseksite. Nad annavad teile väärtuslikku infot. Teisalt kujutage ette, et külastate sama kodu ebaviisakate ja lihaseliste noormeestega, keda tutvustati teile, kui Vabadoonia raskekaalu maadlemise

olümpiameeskonna liikmeid. Kui need hiiglased peale sööki röhitseksid, arvan ma, et te ei läheks nende käitumisega kaasa. Arvaksite, et tegu on halbade kommete näitamisega ja väldiksite röhitsemist. Samas, kui nad teid seejärel jõllitama hakkaks, liituks te võib-olla nende röhitsemisega – mitte selle info tõttu, mida nad andsid, vaid seetõttu, et kardaksite mittetunnustamist või repressioone selle eest, et te lahe säga ei olnud ja nende matsliku käitumisega kaasa ei läinud.

Ma pakuks, et konformsus, mis tuleneb teiste jälgimisest eesmärgiga saada infot õige käitumise kohta, on tugevamate tagajärgedega, kui konformsus, mille eesmärk on heakskiidu saamine või karistuse vältimine. Ma väidaks, et kui leiame ennast ebaselgest olukorrast, kus peame teiste inimeste käitumist kasutama enda käitumise eeskujuna, on tõenäoline, et kordame seda vast õpitud käitumist ilma kõhklemata ka järgmistes sarnastes olukordades. Seda loomulikult vaid siis, kui me ei saa hiljem ilmselgeid tõendeid selle kohta, et meie käitumine oli ebasobiv või vale. Seega, meie näite juurde naastes, oletagem, et teid kutsutakse uuesti Vabadoonia mõjuvõimsa isiku juurde õhtusöögile. Seekord olete aga ainus külaline. Küsimus on järgmine: kas te röhitate peale sööki või mitte? Korraks järele mõeldes peaks vastus olema ilmselge: kui röhitsesite pärast esimest söömaaga tema kodus seetõttu, et mõistsite, et see on õige tegu (mis oleks juhtunud siis, kui einestasite diplomaatide seltsis), siis suure tõenäosusega röhitseksite ka mõjuvõimsa isikuga üksi einestades. Samas, kui röhitsesite esimest korda eemale tõrjumise või karistuse hirmus (mis oleks juhtunud siis, kui einestasite maadlejate seltsis), siis võib olla peaaegu kindel, et ainsa külalisena te ei röhitseks. Tulles tagasi Sami ja televisioonis esinenud poliitkandidaadi juurde, siis mõistate nüüd kindlasti ühte mitmest põhjusest, miks meil on väga raske ennustada kelle poolt Sam tegelikult valimistel hääletaks. Kui ta läks rühmaga kaasa vaid seetõttu, et karistust vältida või heakskiitu saada, siis hääletaks ta tõenäoliselt privaatses valimiskabiinis tema tuttavate arvamusele vastupidiselt. Teisalt, kui Sam kasutas rühma info hankimiseks, siis hääletaks ta peaaegu kindlasti esialgselt eelistatud kandidaadi vastu.

Sotsiaalne mõju ja emotsioon. Korrates: kui reaalsus on ebaselge, muutuvad teised inimesed tähtsaks infoallikaks. Selle fenomeni üldistatavust illustreerib hästi Stanley Schachter ja Jerome Singeri uuring, kus näidati, et inimesed on konformsed ka siis, kui neil tuleb hinnata midagi väga isiklikku ja isikupärast ehk nende enda emotsioonide kvaliteeti.²⁹ Enne selle uuringu kirjeldamist oleks kasulik täpsustada, mida „emotsioonide“ all mõistame. William Jamesi³⁰ sõnul on emotsioonil nii „tundeline“ kui ka kognitiivne osa. Tema kaheosalist emotsioonide käsitust saab

samastada plaadimasinal loo mängimisega. Kõigepealt tuleb masin mündi sisestamisega käivitada; seejärel valid soovitud loo õigeid nuppe vajutades. Emotsioon nõuab samuti füsioloogilist erutust ja märgist. Täpsemalt: kui kõnnime metsas ja satume kokku näljase ja raevuka karuga, siis toimub meis füsioloogiline muutus. See muutus põhjustab erutust – füsioloogiliselt on see sümpaatilise närvisüsteemi reaktsioon, mis on sarnane, mis tekib siis, kui kohtame tänaval inimest, kelle peale oleme vihane. Tõlgendame seda reaktsiooni hirmuna (mitte näiteks viha või eufoorianana) alles siis, kui mõistame kognitiivselt, et oleme hirmu tekitava stiimuli (raevuka karu) läheduses. Aga kui me kogeks füsioloogilist erutust ilma vastava stiimulita? Näiteks kui keegi libistaks vargsi meie joogi sisse kemikaali, mis tooks esile sama füsioloogilise reaktsiooni. Kas kogeksime hirmu? William James ütles arvatavasti, et ei tunneks – vähemalt siis, kui läheduses pole vastavat stiimulit.

Siin tulevad mängu Schachter ja Singer. Ühes katses süstiti katsealustele kas epinefriini – sünteetilist adrenaliini, mis põhjustab füsioloogilist erutust – või kahjutut platseebot. Kõikidele osalistele öeldi, et see kemikaal on vitamiinilisand nimega Suproxin. Osadele katsealustele, kes said epinefriini, öeldi, et esineda võib kõrvalnähte nagu südame pekslemine ja käte väriseamine. Need on tõepoolest mõned epinefriini mõjud. Seega oli neil inimestel epinefriini sümptomite tekkimisel olemas sobiv seletus. Sümptomite tekkimisel ütlesid nad endale: „Mu süda peksab ja käed värisevad selle süsti tõttu ja mitte mõnel muul põhjusel.“ Kuid teisi osalisi nende sümptomite eest ei hoiatud. Seega, kuidas pidid nemad reageerima, kui nende süda peksles ja käed värisesid? Vastus on see, et nad reageerisid täpselt nii, nagu inimesed nende ümber. Täpsemalt paigutati olukorra keskele käsualune ning katsealustele öeldi, et ka talle on Suproxini süstitud. Ühes olukorras pandi käsualune käituma eufooriliselt; teises olukorras pidi ta välja näitama viha. Pange ennast järgmisesse olukorda. Olete üksi samas toas inimesega, kellele on just süstitud sama ravimit, mida teilegi süstiti. Ta hüppab energiliselt ringi ja teeb rõõmsalt paberist palle, mida ta prügikasti viskama hakkab. Tema eufooria on ilmselge. Tasapisi hakkab ka teile antud kemikaal mõjuma ning tunnete kuidas süda peksab, käed värisevad ja nii edasi. Mis emotsiooni te tunnete? Suurem osa katsealustest teatas, et tunneb eufooriat – ning nad käitusid rõõmsameelselt. Teisalt kujutage ette, et eufoorilise käsualuse asemel oli teiega samas toas käsualune, kes pidi käituma vihaselt. Ta hädaldab küsimustiku üle, mida te mõlemad täidate ja rebib selle lõplikult tüdinedes katki ja viskab prügikasti. Samal ajal hakkavad tekkima epinefriini sümptomid; tunnete kuidas süda peksab ja käed hakkavad väriseama. Mis tunded teis tekivad? Selles olukorras tundis enamus katses osalejaid viha ja käitus vihaselt.

Peab märkima ka seda, et kui katsealustele anti platseebot (healoomulist lahust, mis sümptomeid ei tekita) või kui neid manustatud antud ravimi sümptomite eest hoiatati, siis käsualuse veiderdamine katsealustele suurt mõju ei avaldanud. Võtame selle katse kokku. Kui füüsiline reaalsus oli selge ja seletatav, siis teiste inimeste käitumine katsealuste emotsioone palju ei mõjutanud – kui nad tundsid aga tugevat füsioloogilist reaktsiooni, mille põhjus polnud selge, siis tõlgendasid nad enda tundeid viha või eufooriana, tulenevalt teiste inimeste käitumisest, kes olid väidetavalt nendega samas keemilises paadis.

Sotsiaalne mõju: elu ja surm. Nagu oleme näinud, siis võib teiste inimeste tahtlik või tahtmatu mõju meie käitumist oluliselt mõjutada. Juhul kui me ei mõista, kuidas need protsessid toimivad, võib nendel mõjudel olla ka ühiskonnale soovimatuid tagajärgi. Craig Haney uurimistegevus *surmakaristuse määramise õigusega vandemeeste kogu valimise protseduuri* kohta pakub huvitava ja õpetliku näite.³¹ Põhimõtteliselt on tegemist protseduuriga, kus mõrva menetlemiseks vandemeeste kogu valimisel eemaldatakse süstemaatiliselt võimalikud vandemehed, kes on surmanuhtluse vastu. Selle protseduuri toimumise ajal on kohal ka need, kes lõpuks vandemeesteks valitakse. Haney, kes on nii advokaat kui ka sotsiaalpsühholoog, pakkus välja, et kui surmanuhtlust pooldavad inimesed näevad, et inimesi, kes surmanuhtlusesse ei usu jäetakse seetõttu vandemeeste kogust välja, võib see neile viidata, et seadus ei kiida heaks inimesi, kes surmanuhtlusesse ei usu. See võib tõsta tõenäosust, et nad surmanuhtluse määravad. Selle mõtte katsetamiseks korraldas Haney katse, kus juhuslikule valimine täiskasvanutest näidati videot usutavast vandemeeste kogu valimise protseduurist, mis filmiti õigusteaduskonna harjutuskohtus – väga ehe tegevuspaik koos kogu juriidilise varustusega. Kogenud kohtuadvokaadid olid videos süüdistaja, kaitsja ja kohtunik. Ühes olukorras sisaldas protseduur ka surmakaristuse määramise õigusega vandemeeste kogu valimist; teises olukorras (kontrollolukorras) seda osa ei olnud. Võrreldes kontrollolukorraga olid katsealused, kes surmakaristuse määramise õigusega vandemeeste kogu valimise protseduuri nägid, rohkem süüaluse süüs veendunud, nad uskusid rohkem, et talle määratakse surmanuhtlus, ning nad arvasid ka, et kohtuniku arvates on ta süüdi. Nad oleks ka ise suurema tõenäosusega surmanuhtluse määranud, juhul kui süüalune oleks süüdi mõistetud. Seega võivad tegurid, mis meie seisukohti ja käitumist mõjutavad, olla vaevu hoomatavad – ning otsustada elu ja surma üle.

2. Tõlkimise lähtekohad

2.2. Aimekirjanduse stiil ja teksti eesmärk

Enne kui hakata analüüsima, milline oleks käesoleva raamatu tõlkimiseks kõige sobivam tõlkestrateegia või millele peaks tõlkides kõige rohkem tähelepanu pöörama, tuleks välja selgitada, mis liiki tekstiga on tegu. Kõige üldisemalt liigitub „The Social Animal“ aimekirjanduse valdkonda. Aimekirjanduse kõige üldisemaks eesmärgiks võib pidada teaduse populariseerimist. Uno Veismanni (2006) sõnul on sellel aga ka mitu muud rolli ja aspekti. Üks triviaalsemaid neist on teaduse tulemuste levitamine, mille puhul sarnaneb aimekirjandus sageli õpikuga. Lisaks toob Veismann välja ka inimeste teadmiste ja loovuse arendamise, eestikeelse terminoloogia tekitamise, ühtlustamise ja säilitamise ning teaduse kaitsmise skeptitsismi ja ebateaduslike teooriate eest. (*ibid.*)

Kui teaduse tulemuste levitamise eesmärgil loodud aimekirjandusliku teksti stiili nimetab Veismann õpikulaadseks, siis millised võiksid veel olla märksõnad, mis aimekirjanduse stiili iseloomustavad? Kindlasti võiks aimekirjanduslikku teksti stiili pidada vähemalt osaliselt teaduslikuks, sest on ju selle üks eesmärk just teaduse edusammude levitamine. Kui võrrelda aga klassikalist aimekirjanduslikku teksti klassikalise teadusartikliga, siis võib märgata, et aimekirjanduse stiil on palju vähem teaduslikum kui teadusartikli oma. Samas võib mõlemal tekstil olla täpselt sama eesmärk ehk teaduse tulemuste levitamine. Millest tuleneb see erinevus? Sellele küsimusele vastamiseks tuleb analüüsida tekstide sihtrühma. Kui teadusartiklid on üldjoontes suunatud teistele sama valdkonna teadlastele, siis aimekirjanduslikud tekstid pigem tavalugejale, kellel ei pruugi kõnealuse valdkonnaga varasemat kokkupuudet olla.

Eelnevast selgub, et tõlkimise vaatepunktist võib teksti stiilil ja sihtrühmal olla vähemalt sama suur tähtsus kui teksti üldisel eesmärgil. Kuidas aga teksti stiili tuvastada? Peter Newmark (1988:39) jagab tekstid kolme suuremasse rühma: ekspressiivsed tekstid, informatiivsed tekstid, ja vokatiivsed tekstid. Nendest võiks selle projekti raames kõige rohkem huvi pakkuda kaks esimest.

Ekspressiivsed tekstid väljendavad autori arvamust, tundeid ja stiili. Nendes kasutatav keel on tihtipeale autorile ainulaadne. Esineda võib palju metafoore, ebatavalist lauseehitust, arhailisi

sõnu ja neologisme. Selliste tekstide puhul tuleks autori stiili võimalikult palju säilitada, kuna sageli võib stiil mängida olulist rolli selles, kuidas lugeja tekstis esitatud ideid mõistab (*ibid.* 39-40).

Informatiivsed tekstid jagab Newmark omakorda keelevariandi põhjal nelja kategooriasse: akadeemiliste tööde ametlik, emotsioonivaba, tehniline stiil; õpikute neutraalne või mitteametlik stiil; aimekirjanduse ja kunstiraamatute mitteametlik, soe stiil; populaarajakirjanduse familiaarne ja mittetehniline stiil (*ibid.* 40-41). Nendest sobib „The Social Animal“ kirjeldama õpikute ja aimekirjanduse stiil.

Õpikute neutraalset või mitteametlikku stiili iseloomustavad Newmarki sõnul defineeritud tehnilised terminid, *meie*-vormi kasutamine, olevikuvormid ja kognitiivsed metafoorid. Aimekirjanduse mitteametlikku ja sooja stiili iseloomustavad lihtsad grammatilised struktuurid, mitmekülgne sõnavara definitsioonide ja paljude näidete illustreerimisel, tavapärased metafoorid ja lihtne sõnavara. (*ibid.*)

Esmapilgul võib tunduda, et „The Social Animal“ puhul võib tekstist leida ekspressiivse ja informatiivse teksti omadusi enam-vähem võrdväärselt. Samas kui lugeda informatiivsete tekstide kirjeldust lähemalt, siis selgub, et tegelikult katavad informatiivse tekstitüübi alaliigid „The Social Animal“ mõlemat (õpiku ja aimekirjanduse stiil) funktsiooni. Seega võib öelda, et tekstis domineerib informatiivne stiil. Samas leiab tekstist kindlasti ka Aronsonile ainuomast stiili, mis liigituks ekspressiivse tekstitüübi alla, ja Newmarki juhiste järgi tuleks nendele kohtadele erilist tähelepanu pöörata ning üritada tõlkes autori stiili mitte neutraliseerida.

Teksti eesmärgist rääkides ei saa kuidagi tähelepanuta jätta *skopos*-teooriat. Teatavasti on selle teooria keskmes eesmärk, kuid tekkida võib mitu küsimust. Kas lähtuda tuleks pigem lähteteksti eesmärgist või sihtteksti eesmärgist? Kuidas lähteteksti eesmärki tuvastada? Kes määrab sihtteksti eesmärgi? Kas selleks on tõlkija või hoopis mõni muu tõlkega seotud inimene või asutus nagu näiteks tõlke tellija, tõlke avaldaja, tõlke potentsiaalne sihtrühm, toimetajad või erialaekspertid?

Õnneks on Elliot Aronson lähtetekstist lähtuva tõlkija elu küllaltki lihtsaks teinud. Nimelt on ta raamatu alguses põhjalikult seletanud raamatu kirjutamise põhjuseid ja ka sihtrühma ise määranud. Tema sõnul on teose eesmärk selgitada, kui olulised võivad olla sotsiopsühholoogilised

uuringud mõningate, praeguses ühiskonnas esinevate probleemide lahendamisel. Lisaks ütleb ta, et tema eesmärk oli kirjutada kompaktne ja lihtsasti ligipääsetav raamat ning selle kirjutamisel pidi ta olema pigem „uudiste analüüsija“ kui „reporter“ (Aronson 1995:xi). Raamatu sihtrühmana näeb ta õpilasi (*this book was written for students, not for my colleagues* [Aronson 1995:xi]). Oma kogemusele tuginedes ütleb ta, et kõikide vaatenurkade käsitlemine võib olla kolleegide jaoks huvitav, kuid õpilased jätab see tihtipeale külmaks.

Students, in effect, ask us what time it is, and we, in effect, present them with a chart showing the various time zones around the world, a history of time-telling from the sundial to the latest computerized creation, and a detailed description of the anatomy of the grandfather clock. By the time we've finished, they've lost interest in the question. (ibid. xi-xii)

Seega võib üldistada, et Aronsoni eesmärk, vähemalt raamatu stiili mõttes, oli hoida tekst nii lihtsasti loetav kui võimalik, et õpilaste huvi ei kaoks, kuid ka Aronson on teadlik ohtudest, mis sellise eesmärgiga kaasnevad. Nimelt võib kompaktse ja lihtsa stiiliga kaasneda info väljajätt ja liigne lihtsustamine (*ibid.* xii).

Kuna teksti eesmärk ja sihtrühm on autori poolt küllaltki täpselt määratud, siis tundus mõistlik ka need samad eesmärgid tõlke aluseks võtta. Lisaks võtsin arvesse ka Uno Veismanni loetletud üldiseid aimekirjanduse eesmärke, mille seast pöörasin erilist tähelepanu eestikeelse terminoloogia täpsusele. Kuigi teksti analüüsist selgus, et tekstis domineerib pigem informatiivne funktsioon, mille keskmes on info edastus, siis üritasin võimaluste piires säilitada ka ekspressiivse funktsiooni ilminguid ehk autori stiili.

Seega lähtusin teksti tõlkimisel kolmest eesmärgist: esiteks, täpne info edastamine; teiseks, teksti tõlkimine võimalikult lihtsas keeles; kolmandaks, autori stiili säilitamine. Kolmandas peatükis analüüsin probleemseid kohti, kus kolme eesmärgi vahel tekkis mõningaid vastuolusid ja kus tuli sobivama tõlkelahenduse leidmiseks teha kompromisse. Samuti üritan analüüsi käigus välja selgitada, millise eesmärgi täitmine peaks sellist tüüpi teksti puhul esmatähtis olema.

2.3. Tõlkelahenduste tüpoloogia

Tõlkelahenduste selgemaks kirjeldamiseks kasutasin Anthony Pymi tõlkelahenduste tüpoloogiat. Valik langes Pymi tüpoloogia kasuks seetõttu, et tema tüpoloogia põhineb klassikutel (nt Vinay ja Darbelnet), kuid on palju kompaktsem. Kuna tõlketeaduses on palju tõlkelahenduste tüpoloogiaid,

kus kirjeldatakse samu lahendusi erinevate nimedega, siis oligi üks valiku kriteerium see, et kategooriaid oleks võimalikult vähe ja nende nimed võimalikult arusaadavad. See võimaldab analüüsi käiku lihtsamalt jälgida nii tavalugejatel kui ka inimestel, kes on tõlketeadusega rohkem kursis. Lisaks ei ole Pymi tüpoloogia preskriptiivne ega dikteeri seda, millal mõnda lahendust peaks kasutama, vaid võimaldab just tõlkijal igat juhtumit eraldi käsitledes tõlkelahendusi selgitada ja analüüsida, mis juhtumil konkreetset lahendust kasutama peaks.

Pymi tüpoloogia kategooriad on järgmised (Pym 2017).

- „Autopiloodil“ tõlkimine – tavaline tõlkimine, kus tõlkija kasutab probleemide lahendamiseks keeleoskust, allikaid, paralleeltekste ja intuitsiooni. Selle alla käib näiteks väljakujunenud terminite tõlkimine, mille puhul ei ole vaja kasutada järgmisi tõlkelahendusi, vaid piisab tavapäraest allikatest (sõnastikud, erialaekspertidid jne).
- Sõnade kopeerimine (*Copying Words*) – lähtekeele elementide ületoomine sihtkeelde foneetilisel, morfoloogilisel või kirjasüsteemi tasandil. Lisaks üksikute sõnade kopeerimisele käivad siia alla ka sõnade osad, fraasid ja ideogrammid.
- Struktuuri kopeerimine (*Copying Structure*) – lähtekeele süntaktiliste või kompositsiooniliste struktuuride ületoomine sihtkeelde. Vinay ja Darbelnet' liigituses oleks tegemist kalkaga.
- Perspektiivi muutmine (*Perspective Change*) – objekti kujutamine teisest perspektiivist. Vinay ja Darbelnet' liigituses on tegemist modulatsiooniga ja siia alla kuuluvad Pymi liigituses ka muutused formaalse ja mitteformaalse teise isiku vahel, passiivsete ja aktiivsete struktuuride vahelised muutused ning mõne objekti teise nimega kutsumine (nt linnade nimed erinevates keeltes).
- Tiheduse muutmine (*Density Change*) – muutus info koguses, mis ühe tekstiühiku kaudu edasi antakse. Tõlkijad saavad teksti tihedust suurendada, kasutades näiteks eksplitseerimist või üldistamist, ning vastupidiseid lahendusi kasutades teksti tihedust vähendada.
- Ümbersegmenteerimine (*Resegmentation*) – tekstiosade järjekorra muutmine, näiteks lausete poolitamine või ühendamine, lõikude muutmine.
- Kompenseerimine (*Compensation*) – lähteteksti elemendi edasi andmine sihttekstis teiste vahenditega või teises asukohas. Siia alla kuuluvad ka tõlkija märkused ja eessõnad.

- Kultuuriline ülekandmine (*Cultural Correspondence*) – ühe kultuurielemendi tõlkimine teises kultuuriruumis sama funktsiooni kandva elemendi abil. Siia alla käivad näiteks samatähenduslikud idioomid või kultuurispetsiifilised elemendid, mis võivad olla näiteks raha- ja mõõtühikud või ka üldisemalt kultuuris sama funktsiooni täitvad elemendid (nt sõna *kriket* muutmine tõlkes sõnaks *pesapall*, et tähistada populaarset spordiala).
- Teksti kohandamine (*Text Tailoring*) – sihttekstis lähteteksti semantilise materjali kustutamine, uuendamine või lisamine.

Pymi tüpoloogia aktsepteerib seda, et kategooriad võivad ühe tõlkeprobleemi puhul kattuda. Sellest tulenevalt ei ole analüüsis tõlkeprobleemid jaotatud kirjeldatud kategooriate järgi. Pymi sõnul peaks tema tüpoloogia olema avatud uutele lahendustele ja soodustama põhiliste tõlkelahenduste loomingulist kombineerimist (2017). Tõlgete lahterdamine konkreetsetesse kategooriatesse annaks aga sellele vastupidise tulemuse ja tekiks oht, et analüüs jääb ühekülgses. Seetõttu ongi analüüsi osas jaotatud tõlkeprobleemid neid põhjustanud asjaolude järgi ja ühe probleemi analüüsimisel ei ole piirdutud vaid probleemide kategooriatesse lahterdamisega. Selle asemel on iga probleemi puhul lähenetud sellele kõige sobivamast vaatenurgast ning võttes alati arvesse tõlke eesmärke.

3. Tõlkeprobleemide analüüs

3.1. Probleemid kultuurispetsiifiliste elementide tõlkimisel

Kuna autor toob tekstis väga elulisi näiteid, siis esineb tekstis aimekirjandusliku teksti kohta küllaltki palju kultuurispetsiifilisi elemente. Põhiline probleem, mis nende tõlkimisel esineb, on lähteteksti ja sihtteksti lugeja erinevad eelteadmised. Selle probleemi lahendamiseks võiks juhtnööre pakkuda Hans Hönigi ja Paul Kussmauli piisava täpsuse printsiip (*principle of the necessary degree of precision*) (Hönig, H.G. ja Kussmaul, Paul 1982. *Strategie der Übersetzung. Ein Lehr- und Arbeitsbuch*. Tübingen: Narr – viidatud Pym 2010: 52-53 kaudu), mille järgi määrab sihtteksti eesmärk selle, kui täpne peab tõlge lähteteksti suhtes olema. Iseenesest võiks see printsiip pakkuda lahendust küsimusele, kui palju võib tõlkija teksti infot juurde lisada või vastupidi, seda sealt välja jätta. Seda saab just kasutada olukordades, kus lähte- ja sihtkultuuride lugejal on erinevused eelteadmistes.

Hönig kasutab selle illustreerimiseks koolinime *Eton* tõlkimist. Tõlkes vaid nime *Eton* kasutamine ei pruugi sihtteksti lugejale piisavalt infot anda, kuna tal pole piisavalt eelteadmisi. Mõnes kontekstis võib piisava täpsuse tagada tõlge *Inglismaa eliitkool*, teises kontekstis *kallis erakool*. Nimes *Eton* peitub ingliskeelse teksti lugeja jaoks suure tõenäosusega palju enam eelteadmisi kui lähteteksti lugeja jaoks, aga tõlkes piisab selle printsiibi järgi sellest, kui antakse edasi see info, mis on oluline tõlke eesmärgi täitmiseks. Kõigi *Etoniga* seotud teadmiste edasi andmine, mis lähteteksti lugejal olemas võivad olla pole reaalne ja seega tuleb tõlkijal otsustada, mis hetkel on jõutud punkti, kus edastatud on piisavalt informatsiooni, mida sihtteksti lugejal selles kontekstis on vaja teada. Samas ei saa seda tegelikult pidada teksti info lisamiseks või selle eemaldamiseks. Etoni näite puhul tehakse lihtsalt lähteteksti implitsiitne info sihttekstis eksplitsiitseks. (*ibid*) Pymi tüpoloogias langeks selline lahendus tiheduse muutmise alla ja ka teose „The Social Animal“ tõlkimisel tuli seda mõnes kohas kasutada.

A ten-year-old girl avidly consumes two bowls of Wheaties daily... (Aronson 1995: 2)	Kümneaastane tüdruk sööb innukalt iga päev kaks kausitäit Wheaties'i hommikuhelbeid ...
---	--

Lähteteksti autor on eeldanud, et Ameerika lugejale on Wheaties'i hommikuhelveste kaubamärk piisavalt tuttav, et sõna *hommikuhelbed* võiks lähtetekstist välja jätta. Eesti lugejale võib aga selline sõnastus arusaamatuks jääda, kuna konkreetne kaubamärk pole Eestis levinud. Kui autor oleks näitena kasutanud mõnda muud kaubamärki, mis on Eestis levinud (nt Kellogg's), siis oleks võimalik sihttekstist sõna *hommikuhelbed* välja jätta. Olukorras, kus konkreetne kaubamärk tähtsust ei oma, oleks võimalik välja jätta ka kaubamärk, kuid siinsel juhul on just oluline see, et tüdruk sõi Wheaties'i marki hommikuhelbeid. Seega pakub käesoleva teksti eesmärgi täitmiseks piisavalt infot tõlge *Wheaties'i hommikuhelbed*, mis muudab sihtteksti lugeja jaoks eksplitsiitseks info, mis lähteteksti lugeja jaoks oli implitsiitne, kuid ei muuda sellega teksti liiga palju pikemaks ega raskesti loetavaks.

<p>...only 4.5 percent of the U.S. population felt we should not have used those weapons, and an astonishing 22.7 percent felt we should have used many more of them... (Aronson 1995: 4–5)</p>	<p>...arvas vaid 4,5% USA rahvastikust, et USA ei oleks pidanud neid relvi kasutama ja hämmastav 22,7% arvas, et neid oleks pidanud palju rohkem kasutama...</p>
---	--

Mõnes olukorras tuleb tõlkides mängu ka autori perspektiiv. Nimelt on Elliot Aronsoni sihtrühm küll õpilased, aga teksti süvenedes on näha, et eelkõige on tekst suunatud Ameerika Ühendriikide lugejale. Seda on näha ka ülalmainitud näitelt, kus *meie*-vormi kasutatakse Ameeriklastele viitamiseks. Sellises olukorras peab tõlkija olema tähelepanelik, sest muidu võib *meie*-vorm hakata sihttekstis viitama eestlastele. Olukorra lahendamiseks on kaks võimalust ja mõlemaid võib ka tõlkes näha. Esimene võimalus on kasutada *meie*-vormi asemel sõna *USA* ja teine võimalus on kasutada umbisikulist tegumoodi. Pymi tüpoloogias kuuluvad mõlemad lahendused perspektiivi muutmise alla.

<p>The label evokes an image of Daniel Boone standing on a mountaintop with a rifle slung over his shoulder, the breeze blowing through</p>	<p>Selline märgistus manab esile kujutuspildi Daniel Boone'ist, kes seisab mäe tipul, relv</p>
--	---

his hair, as the sun sets in the background. (Aronson 1995: 14)	üle õla, samal ajal kui tuuleil ta juukseid sasib ja päike tema selja taga loojub.
--	--

Mõnel juhul võib otsustamine selle üle, kas sihtteksti kultuuriruumis on teatav fenomen piisavalt tuntud või mitte, osutada keeruliseks. Selline juhtum tuli ette ka ülalmainitud näite puhul, kus mainitakse USA maadeavastajat Daniel Boone'i. Selle hindamine, kas Daniel Boone on eestlaste seas tuntud isik või mitte, ei ole sugugi lihtne. Kuidas siis otsustada, kas konkreetsel juhtumil oleks vaja joonealust märkust?

Üldjuhul võiks joonealuseid märkuseid võimaluse korral vältida, sest need muudavad teksti lugemise raskmaks. Kuna siin on rõhutatud just kujutuspilti, mida Daniel Boone peaks lugejas tekitama, siis oleks isegi joonealuse märkusega keeruline tekitada eestikeelse teksti lugejal, kes pole Daniel Boone'i isikuga tihedamalt kokku puutunud, sama kujutuspilti, mis tekib näiteks ameeriklasel seda nime kohates. Joonealuse märkuse kasutamise vastu räägivad veel kaks asjaolu. Isegi kui lugeja ei ole Daniel Boone'i nimega varem kokku puutunud, siis saab ka ülejäänud lausest piisava aimduse, milline peaks olema esile manatav kujutuspilt. Teiseks on lugejal, kellel tekib suurem huvi selle kujutuspildi täpsemaks mõistmiseks, võimalus ise infot juurde otsida.

It evokes an image of a row of Madison Avenue ad men with gray flannel suits, porkpie hats, and attaché cases, looking as though they had been created by a cookie cutter, and all saying simultaneously, “ Let’s run it up the flagpole and see if anyone salutes. ” (Aronson 1995: 14)	See manab esile kujutuspildi halle flanellikondi, kaabusid ja diplomaadikohvreid kandvatest Madison Avenue reklaamimeestest, kes seisavad reas ja näevad välja nagu oleks nad ühe vormiga loodud ning ütlevad ühel häälel: „ Laseme selle lipuvarda otsa ja vaatame, kas keegi annab au. “*
---	--

Ülalmainitud näide oli arvatavasti üks keerulisemaid, mida käesoleva töö raames tõlkida tuli. Fraas „*Let’s run it up the flagpole and see if anyone salutes,*“ tähendab lühidalt öeldes mõne idee katsetamist. Siin kontekstis aga ei oma selle väljendi tähendus suurt tähtsust. Autor kasutab

väljendit pigem selleks, et näidata, kui ühetaolise ja iseloomutu kujutluspildi sõna „konformist“ tekitab. Probleeme tekitab siin tõsiasi, et USAs on fraas üldtuntud ja tänu ülekasutusele on sellele tekkinud pigem humoorikas konnotatsioon, mis viib mõtted just ühetaoliste ja liialt konformsete inimeste peale. Eestikeelne otsetõlge *laseme selle lipuvarda otsa ja vaatame, kas keegi annab au* võib heal juhul metafoorina eestikeelse teksti lugejale tähenduse mõttes arusaadav olla, kuid originaalfraasi tundmata jääb seos Madison Avenue reklaamimeeste ja konkreetse fraasi vahel lugejale suure tõenäosusega arusaamatuks. Ideaalis võiks sellises olukorras kasutada kultuurilist vastet ehk väljendit, mis oleks eesti keeles sama tähendusega. Analüüsitavas olukorras on see siiski keeruline, sest tegemist on väga spetsiifilise tähendusega ja lisaks on mainitud ka Madison Avenue'd, mis tuleks samuti eesti kultuuriruumi üle tuua. Teise võimalusena saaks siin kasutada joonealust märkust, mis oleks Pymi tüpoloogias kontekstis kompenseerimine, kuna sihtteksti lugejale pakutaks lisainfot teises asukohas, kui seda tehti lähtetekstis.

Joonealuste märkuste miinus on see, et need lõhuvad teksti ja ei mõju seetõttu hästi teksti sujuvusele. Eesti keeleruumis on joonealuste märkuste teemat käsitlenud näiteks Anne Lange, kes tõdeb, et tekstiliikide puhul, mille eesmärk on lugejat harida, on joonealused märkused omal kohal, kuid üldjuhul peetakse joonealuseid märkuseid siiski tõlkes halvaks tooniks, sest see näitab, et tõlkija pole oma tööga hakkama saanud (Lange 2008: 33-35). Peter Newmarki sõnul tuleks eelistada tekstisiseseid selgitusi, kuigi need raskendavad teksti ja tõlkija omapanuse eristamist ning ei sobi pikemate lisanduste puhul. Tekstisiseseist selgitusest ehk teksti tiheduse muutmisest tuli siinsel juhul just viimati mainitud põhjendusel loobuda. Tekstiväliseid märkuste puhul eelistab Newmark joonealuseid märkuseid peatüki või raamatu lõpus olevatele märkustele, sest nii ei kulu lugejal nende leidmisele liiga palju aega. Samas tõdeb ta ka, et joonealused märkused muutuvad tülikaks siis, kui need on liiga pikad või kui neid on liiga palju. (Newmark 1988: 82)

Kaalusin järgnevat joonealust märkust:

*Let's run it up the flagpole and see if anyone salutes – väljend, mida seostati Madison Avenue reklaamiagentuuridega ja mis muutus ajapikku kulunuks ning mida hakkasid koomikud huumori eesmärgil kasutama.

See lahendus pakuks lugejale veidi lisateavet ja annaks ka võimaluse originaalfraasi järgi ise lisainfot juurde otsida. Kuigi lisainfo otsimise võimalus on sellist tüüpi teksti puhul vägagi tervitatav ja oleksin tahtnud seda säilitada, siis tundus siiski, et konkreetne fraas ei ole raamatu

eesmärki arvestades piisava tähtsusega, et sellele joonealust märkust pühendada. Võttes arvesse ka seda, et joonealuse märkuse kasutamine peaks eelpool mainitud teoreetilise materjali põhjal olema tõlkija üks viimaseid võimalusi ja et selle jaoks peaks olema väga veenev põhjendus, otsustasin jääda vaid otsetõlke juurde. Küll aga läks selle valikuga kaduma suur osa Elliot Aronsoni näite väljendusrikkusest.

<p>An investigation by Craig Haney into the <i>death qualification procedure</i> provides an interesting and instructive example. (Aronson 1995: 33)</p>	<p>Craig Haney uurimistegevus <i>surnakaristuse määramise õigusega vandemeeste kogu valimise protseduuri</i> kohta pakub huvitava ja õpetliku näite.</p>
--	--

Ülalmainitud näide demonstreerib seda, et aimekirjandusliku teksti tõlkimisel võib kokku puutuda väga erinevate teemavaldkondadega. *Death qualification procedure* on USA õigussüsteemis protseduur, mida kasutatakse mõrva menetlemiseks vandemeeste kogu valimisel. Nimelt ei määrata mõrvajuhtumite puhul vandemeheks inimesi, kes on kategooriliselt surmanuhtluse vastu ja inimesi, kelle arvates on mõrvajuhtumite puhul surmanuhtlus ainuvõimalik karistus. Selle protseduuriga üritatakse saavutada vandemeeste kogu koosseis, mis on aus ja erapooletu ning kaalub võrdselt kõiki karistusvõimalusi.

Kuna Eesti õigussüsteemis sellist nähtust ei esine, ei ole ka selle jaoks eesti keeles väljakujunenud termin. Kuna termin ei ole raamatu kontekstis määrava tähtsusega, siis ei näinud vajadust ise terminit välja mõelda, kuna see oleks jäänud tõlke eesmärki arvestades liiga raskesti mõistetavaks. Seega otsustasin seletava tõlke kasuks, mis annaks lugejale võimalikult lühidalt aimu, millega on tegu, kuid ka see osutus keeruliseks ülesandeks. Nimelt tekib siin oht, et teksti tiheduse suurendamine läheb vastuollu varem mainitud Newmarki soovitusel, mille järgi ei tohiks tekstisisene seletus olla liiga pikk. Olukorra teeb veidi lihtsamaks see, et autor on järgmises lauses veidi selle protseduuri eesmärki seletanud ja seega pole vajadust joonealuseks märkuseks.

Üks võimalik seletav tõlge oleks olnud *surnakaristuse määramiseks kvalifitseeritud vandemeeste kogu valimise protseduur*, mis kirjeldaks protseduuri olemust päris hästi, kuid kuna see fraas esineb kolm korda küllaltki lühikese tekstilõigu jooksul, siis tundus see variant veidi liiga

pika ja lohisevana, et seda korrata. Lühematest variantidest kerkis esile näiteks *mõrva menetleva vandemeeste kogu valimise protseduur*, kuid selle miinuseks on see, et kaob ära seos surmakaristuse määramisega ning lugeja peab ise tuletama, et USAs on mõrva eest üheks võimalikuks karistuseks surmanuhtlus.

Lõplikuks tõlkeks valisin *surmakaristuse määramise õigusega vandemeeste kogu valimise protseduur*, mis on samuti võrdlemisi pikk, kuid annab protseduuri mõtte selgelt edasi ja on suupärasem, kui esimesena mainitud variant. Selle näite varal võib öelda, et teksti mõtte korrektset edasi andmise eesmärgil tuli teksti veidi pikemaks teha ja sellega kannatas kindlasti mõningal määral teksti loetavus. Samas sai võimalikest variantidest valitud see, mis loetavust kõige vähem raskendas.

2.4. Teksti vanusega seotud tõlkeprobleemid

<p>The fear was put into words by a little old lady in an electric car, or by a traffic cop, or by a small boy: nobody knows who, nor does it now really matter. (Aronson 1995: 13)</p>	<p>Hirmu pani sõnadesse väike vanadaam elektriautos või liikluspolitseinik või väike poiss: keegi ei tea täpselt ja see pole ka praegu tähtis.</p>
--	---

Mõnikord võib juhtuda, et tõlkija tegutseb Pymi tüpoloogias mainitud „autopiloodil“ ja tekstis esinev täiesti tavapärase sõna jääb tähelepanuta, kuna tõlkija ei arvesta teksti vanust. Üldmainitud tsitaat ei ole pärit Elliot Aronsoni sulest vaid on lõik James Thurberi tekstist, mis avaldati esmakordselt aastal 1933. Teksti avaldamise aeg on aga leitav vaid viidete hulgast ja nii jääb suuremal osal lugejatest see arvatavasti märkamata. See polegi iseenesest suur probleem, kuid sellega kaasneb tahes tahtmata mõningane perspektiivi muutus, sest ilmselt kujutab tänapäeva lugeja seda lauset lugedes elektriautona ette Teslat või paremal juhul mõnda väiksemat elektriautot, kuid 1933. aastal originaalteksti lugedes oli lugejate kujutuspilt elektriautost pisut teistsugune. Tol ajal olid esialgsed elektriautod just hiljuti oma populaarsuse kaotanud ja asendunud sisepõlemismootoritega töötavate autodega. Elliot Aronsoni originaalteksti avaldamise ajal polnud samuti lugejatel veel aimu tänapäevastest elektriautodest ja nende kujutuspilt sarnanes eeldatavasti küllaltki palju Thurberi originaalteksti lugejate kujutuspildile.

See näide illustreerib hästi seda, kuidas vanemate tekstide tõlkimine võib ette tuua probleeme, mida esialgu on väga keeruline tähele panna. Üldiselt oleks selliseid probleeme võimalik lahendada tekstisisese seletuse või joonealuse märkusega. Lihtsamat teed minek oleks teksti kohandamine, mida kasutades saaks sihttekstis infot kustutada (nt *väike vanadaam autos*) või teksti infot lisada (nt *väike vanadaam vanaaegses elektriautos*). Käesoleval juhul otsustasin siiski tõlke *elektriauto* kasuks ilma ühegi märkuse ja lisanduseta, sest kuigi on oht, et lugejatel võib tekkida kirjeldatud olukorrast moonutatud kujutluspilt, siis on ikkagi tegu tsitaadiga, mille muutmine ei tundu siinsel juhul õigustatud. Lisaks ei ole auto liik teksti ühegi eesmärgi täitmise mõttes olulise tähtsusega ja seega ei tundu ka õigustatud joonealuse märkusega teksti sujuvuse halvendamine. Siiski tuleb tõlkijal vanemaid tekstikatkeid tõlkides olla eriti tähelepanelik, sest mõnes sarnases olukorras võib tähelepanematuses tekkida ka valetõlge, mis muudab teksti tähendust.

2.5. Terminite tõlkimisel tekkinud probleemid

Terminite tõlkimisel tuli eelkõige arvesse võtta seda, et sõnastikuvastete ja reaalse keelekasutuse vahel võib esineda olulisi erinevusi. Seega kasutasin võimalikult erinevaid allikaid ja üritasin nende põhjal leida vasted, mis tõlgitava raamatu konteksti kõige rohkem sobiksid. Ka siin üritasin arvesse võtta seda, et tekst peaks eelkõige olema arusaadav õpilastele ehk inimestele, kellel pole käsitletava teema kohta süvateadmisi ning kellele võib teksti liigne keerukus eemaletõukav olla. Samas oli siiski esmatähtis terminite täpsus ja see, et soovi korral oleks lugejal võimalus kasutatud termini järgi iseseisvalt lisainfot otsida. Selleks peavad aga tõlkes kasutatud terminid olema sellised, mida eksperdid ka päriselus kasutavad.

Terminitele vastete leidmiseks kasutasin nelja põhilist allikat: Ivi Niinepi toimetatud sõnastikku „Psühholoogiasõnastik : inglise – eesti – inglise“, Anti Kidroni ja Anne Kulli „Inglise-eesti psühholoogia õppesõnastikku“, Kadi Põiali magistriprojekti „Inglise-eesti seletav sotsiaalpsühholoogia sõnastik“ ja Nicky Hayesi teose „Sotsiaalpsühholoogia alused“ eestikeelset tõlget.

Trükkis avaldatud sõnastikest osutus kõige kasulikumaks Niinepi inglise-eesti-inglise psühholoogiasõnastik, kuna see on Kidroni ja Kulli õppesõnastikust kordades mahukam ning

selles esitatud terminid on ajakohasemad, sest see on välja antud aastal 2016, samas kui Kidroni ja Kulli õppesõnastik on aastast 2006. Viimati mainitud sõnastiku koostajad on sõnastiku kaassõnas maininud, et pakutud vastete seas võib olla selliseid, mida kõik eesti psühholoogid ei aktsepteeri. Lisaks tuuakse kiiresti arenevate valdkondade all välja ka näiteks sotsiaalpsühholoogia, mille termineid lisandub väga kiiresti. Kidroni ja Kulli sõnul on seetõttu nende sõnastik pigem informeeriv kui normeeriv. Just sellel põhjusel on kasulik uurida ka allikaid, mis on täpsema suunitlusega.

Kadi Pöiali magistritöös on samuti kasutatud Kidroni ja Kulli õppesõnastikku, kuid magistritöö eeliseks on see, et keskendutud on konkreetselt sotsiaalpsühholoogiale ja Pöialile on nõu andnud Tartu Ülikooli sotsiaalpsühholoogia dotsent Olev Must. Seega võib seda osaliselt käsitleda kui ekspertallikat. Samal põhjusel kasutasin ka Nicky Hayesi teose „Sotsiaalpsühholoogia alused“ eestikeelset tõlget. Selle on tõlkinud Tartu Ülikooli emeriitdotsent Aavo Luuk ning seetõttu võib ka seda pidada usaldusväärseks allikaks, kust leida termineid, mida psühholoogia valdkonnas tegutsevad inimesed ka tegelikult kasutavad.

<p>As diverse as these situations may be, they do contain one common factor: social influence. (Aronson 1995: 5)</p>	<p>Olenemata sellest, et need olukorrad on väga erinevad, on neil kõigil üks ühine nimetaja: sotsiaalne mõju.</p>
---	--

Termini *social influence* tõlkimine ei olnud iseenesest keeruline. Lisaks sõnale *mõju* oleks võimalikud ka variandid *mõjutamine* ja *mõjustamine*, kuid lühiduse tõttu on ilmselt kõige parem valik *mõju*. Seda kinnitavad ka kõik kasutatud allikad, kuid Kadi Pöiali magistriprojektist selgub huvitav tõsiasi, mida tasub ülejäänud teksti tõlkimisel arvesse võtta. Nimelt tuleks jälgida, et sõna *mõju* kasutataks just sõna *influence* tõlkena ja mitte sõna *effect* tõlkena. Kuigi üldiselt oleks *mõju* sõna *effect* tõlkena täiesti aktsepteeritav, siis Pöial soovib pigem kasutada sõna *efekt*, sest nii on võimalik termineid tagasi inglise keelde tõlkida ning seeläbi on lihtsam termineid eristada ja arusaamatuste tõenäosus on väiksem. (Pöial 2010:10-11)

Siin tuleb mängu vastuolu eestikeelse terminoloogia ühtsena hoidmise ja sujuva ning omasõnu eelistava keelekasutuse vahel. Pöiali sõnastikus esineb näiteks termin *kohalolijate*

pärssiv efekt (audience inhibition effect), mille puhul tunduks idiomaatilisem termin *kohalolijate pärssiv mõju*. Käesolevas tõlkes esines sõna *effect* korduvalt, kuid suuremas osas ei olnud tegu terminitega. Sellistel juhtudel eelistasin siiski eestipärasemat sõna *mõju*. Termini kontekstis tuli sõna *effect* ette vaid järgmisel juhul.

For one thing, we are all susceptible to the <i>hindsight effect</i> , which refers to our tendency to overestimate our powers of prediction once we know the outcome of a given event. (Aronson 1995: 7)	Näiteks võime me kõik langeda <i>tagantjärele tarkuse</i> ohvriks, mis tähendab meie kaldumust ülehinnata oma ennustusvõimeid, kui me juba konkreetse sündmuse tulemust teame.
--	---

Konkreetselt terminit *hindsight effect* ei olnud üheski sõnastikus, kuid selle eest oli olemas termin *hindsight bias*, mille tõlge Pöiali magistriprojektis on *tagantjärele tarkuse tendents* ja Niinepi inglise-eesti-inglise psühholoogiasõnastikus *toimunu mõistmise lävi / tagantjärele tarkuse lävi*. Pakutud seletuste põhjal selgub, et mõlema termini all on mõeldud täpselt sama asja ehk inimeste tendentsi oma ennustusvõimeid üle hinnata, kui kõnealune sündmus on juba toimunud.

Terminoloogia ühtlustamise eesmärgil võiks seega siin sõna *effect* tõlkida kui *tendents* või *lävi*. Samas tekiks sellel juhul küsimus, kas rohkem peaks usaldama põhjalikku psühholoogiasõnastikku, mida on toimetanud praktiseeriv psühholoog, või magistritööd, mille konsultant on tunnustatud teadlane? Järgides varem mainitud soovitus sõna *effect* tõlkimise kohta, oleks korrektne ja isegi soovitatav tõlge *tagantjärele tarkuse efekt*, kuid see lisaks sama mõiste kohta kasutusse juba kolmanda termini, mis ei aita kuidagi kaasa terminoloogia ühtlustamisele. Kõike seda arvesse võttes otsustasin termini *hindsight effect* tõlkida lihtsalt kui *tagantjärele tarkus*. Kuna lause keelelise korrektsuse jaoks ja teksti mõistmiseks ei ole täiendavalt vaja seletada, kas tegu on efekti, tendentsi või lävega, siis muudab selline lahendus teksti üheselt mõistetavaks ja ei lase olemasolevate terminitele lisaks käibe uue terminite.

People who take this kind of <i>dispositional</i> view of the world might suggest that the reason people become guards is to have an	Inimesed, kellel on maailmale selline <i>dispositsiooniline</i> vaade, võivad arvata, et inimesed hakkavad valvuriteks selleks, et neil
---	--

opportunity to exercise their cruelty with relative impunity. (Aronson 1995: 10)	oleks võimalik oma julmust suhteliselt karistamatult ellu viia.
--	---

Omasõna või võõrsõna eelistamise küsimus kerkib esile ka ülaltoodud näites. Pöiali sõnul eelistatakse psühholoogias üldjuhul võõrtermineid omaterminitele, sest nii on lihtsam neid tagasi inglise keelde tõlkida ja seetõttu on tõenäosus väärarusaamadeks väiksem (Pöial 2010:10). Tema magistriprojekti sõnastikust leiab termini *dispositional attribution* tõlkeks kas *dispositsiooniline* või *dispositsionaalne atribuutsioon*. Samas on teose „Sotsiaalpsühholoogia alused“ tõlkes kasutanud Aavo Luuk sama termini tõlkimisel fraasi *dispositsiooniline omistus*. Inglise-eesti psühholoogia õppesõnastikust leiab veelgi enam vasteid. Seal on sõna *disposition* vasteks pakutud termineid *kalduvus*, *eelsoodumus* ja *dispositsioon*.

Kidroni ja Kulli õppesõnastikust leitud omasõnu kasutades saaks moodustada fraasi *inimesed, kellel on kalduvus/eelsoodumus maailma sellise pilgu läbi vaadata*, mis oleks palju eestipärasem ja lihtsam lugeda, kui ükski variant, kus kasutatakse sõna *dispositsiooniline/dispositsionaalne*. Siiski võib teiste varem mainitud allikate põhjal järeldada, et psühholoogia valdkonnas kasutatakse tõesti pigem võõrsõna. Lisaks on oluline fakt, et Aronson on sõna *dispositional* lähtetekstis kasutanud kaldkirjas, mis viitab asjaolule, et tegemist on terminiga ja seega tuleks ka eesti keeles kasutada väljakujunenud terminit.

Sirje Mäearu artiklist „Sõnamoodustusabi“ selgub, et esimesel juhul on lähtunud rahvusvahelisest seotud võõrtüvest (dispositsionaal-) ja teisel juhul eesti keeles käibivast võõrnimisõnast (dispositsioon). Kui tähenduslikku vahet ei ole, siis soovitatakse kasutada eesti keelele omasemat tuletist ehk sõna *dispositsiooniline* (Mäearu 2008). See variant aitab tõesti teksti paremini mõista, sest kuna *dispositsiooniline* ei ole eesti keeles üldlevinud sõna, siis võimaldab nimisõnalise tüve säilitamine lugejal lisainfot otsida nimisõna *dispositsioon* abil, mis on olemas ka „Eesti õigekeelsussõnaraamatus“. Üks võimalus oleks ka tõlkes kasutada sõna *dispositsioon* (nt *inimesed, kellel on dispositsioon maailma selliselt näha*), mis läheks Pymi tõkelahenduste järgi perspektiivi muutuse alla, kuid siinsel juhul ei ole tõlkeprobleem siiski nii suur, et teksti tuleks hakata ümber sõnastama.

Conformity can be defined as a change in a person's behavior or opinions as a result of real or imagined pressure from a person or a group of people. (Aronson 1995: 19)	Konformsust võib defineerida kui muutust inimese käitumises või seisukohtades, mille põhjustab tõeline või kujuteldav surve inimeselt või inimrühmalt.
---	---

Võõrsõna kasutatakse üldjuhul ka sõna *conformity* tõlkimisel, mille kõige levinum tõlge on *konformsus*. See esineb kõikides kasutatud allikates, kuid samas leiab allikatest ka omasõnalisi vasteid. Kidroni ja Kulli õppesõnastikus pakutakse välja variant *mugandumine*, Niilepi inglise-eesti-inglise psühholoogiasõnastikus *sarnastumine* ja *kohanemine* ning Hayesi õpiku „Sotsiaalsühholoogia alused“ tõlkes kasutatakse paralleelselt variante *konformsus* ja *mugandumine*.

Eelnevat loogikat järgides võiks siinsel juhul taas eelistada võõrsõna, kuna allikate põhjal on tegu väljakujunenud terminiga ning sõna pikkus ega keerukus ei tohiks lugejale liigseid raskusi tekitada. Küll aga tekitavad tõlkes probleeme kohad, kus sõna *conform* on kasutatud verbina. Teoreetiliselt võiks ka eesti keeles moodustada verbi *konformeeruma*, kuid selle tihe kasutamine hakkaks kindlasti teksti loetavusele halvasti mõjuma. Selle probleemi lahendamiseks on kaks võimalust, millel on mõlemal omad plussid ja miinused. Vaatame lähemalt kahte võimalikku tõlget.

By the same token, if individuals believe they have little or no ability for the task at hand, their tendency to conform increases. (Aronson 1995: 25)	Sarnaselt kasvab inimeste kalduvus konformselt käituda , kui nad usuvad, et nende oskused mõne ülesande lahendamiseks on vähesed või puuduvad üldse.
	Sarnaselt kasvab inimeste kalduvus muganduda , kui nad usuvad, et nende oskused mõne ülesande lahendamiseks on vähesed või puuduvad üldse.

Esimene võimalus oleks kasutada abiverbi ja fraase *konformselt käituma* või *konformne olema*. See variant aitab vältida sõna *konformeeruma* kasutamist, kuid võib mõnes olukorras muuta lauseehituse keerulisemaks. Samas säilib selle variandiga teksti terminoloogiline ühtsus, sest läbivalt saab kasutada terminit *konformsus*. Loomulikult oleks võimalik läbivalt kasutada ka

terminit *mugandumine*, aga kuna allikate põhjal on selge, et psühholoogia valdkonnas on vähemalt nimisõna puhul eelistatud variant *konformsus*, siis jääb üldise terminoloogilise ühtsuse kaalutlustel see variant hetkel välja, kuna see vajaks juba laiemat valdkonnasisest kokkulepet termini muutmise kohta.

Teine variant oleks kasutada omasõna *muganduma* vaid tegusõna puhul. Keeleliselt oleks see arvatavasti eelistatum variant, sest lisaks asjaolule, et tegu on omasõnaga, on sõna *muganduma* ka lühem, kui teised pakutud variandid. Lisaks räägib selle variandi kasuks ka see, et sama taktikat on kasutanud Aavo Luuk teose „Sotsiaalpsühholoogia alused“ tõlkes, kus konformsusest rääkiva peatüki alguses on kasutatud fraasi *konformsus ehk mugandumine* ning edaspidi on nimisõna puhul kasutatud terminit *konformsus* ja tegusõna puhul terminit *muganduma*. Sama taktikat saaks kasutada ka käesolevas tõlkes, kuid ka siin peaks peatüki alguses sellisel juhul ära märkima, et mõlemaid sõnu kasutatakse terminitena ja et nende tähendus on sama.

Käesolevas tõlkes otsustasin eelistada sõna *konformsus*. Vajaduse korral tuli selleks kasutada ka perspektiivi muutust. Seega sai fraasi „person who conformed to the group norm“ tõlkeks „inimene, kes oli rühma normiga konformne“. Kuna olukordi, kus sõna *muganduma* kasutamine oleks olnud keeleliselt eelistatum variant ja lause ümbersõnastamine võimalik ei olnud, esines tekstis vähe, siis ei tundunud otstarbekas kahe termini paralleelne kasutamine.

Teine seotud probleem oli *non*-liite tõlkimine väljendis *nonconformist*. Esimese mõttena võib tekkida tahtmine tõlkida see eestipäraselt *mittekonformistiks*. Kinnituse saamiseks tasub aga uuesti pöörduda allikate poole. Niilepi inglise-eesti-inglise psühholoogiasõnastikus väljendit *nonconformist* ei esine, kuid muud *non*-liitega sõnad on tõlgitud liitega *mitte* (nt *non-additivity* – mitteliidetavus). Kadi Pöiali magistritööst leiab aga vaste *nonkonformsus* ja sama väljendit on kasutanud ka Aavo Luuk. Lisaks leiab sõna *nonkonformism* ka „Eesti õigekeelsussõnaraamatust“. Seega tundub siin parim lahendus olevat sõna *nonkonformist* kasutamine, sest seda toetab nii erialakirjandus kui ka Eesti Keele Instituut. Lisaks ei ole see lugejale mõistmiseks liiga keeruline, kuna tegu on siiski rahvusvaheliselt küllaltki tuntud liitega.

<p>According to Janis, groupthink is “the mode of thinking that persons engage in when concurrency seeking becomes so dominant in a cohesive ingroup that it tends to override realistic appraisal of alternative courses of action.” (Aronson 1995: 18)</p>	<p>Janise sõnul on rühmamõtlemine „mõtlemisviis, mille puhul üksmeele otsimine muutub sidusas siserühmas nii valdavaks, et kipub tähelepanuta jätma teiste valikute realistliku hindamise.“</p>
---	--

Ülalmainitud näites esineb mitu huvipakkuvat terminit. Esiteks termin *groupthink*, mille vasted võivad Pöiali magistritöö sõnastiku järgi olla *grupimõtlemine* või *rühmamõtlemine*. Kidroni ja Kulli ning Niilepi sõnastikud eelistavad varianti *rühmamõtlemine*. Aavo Luuk on kasutanud terminit *grupimõtlemine*. Kuna allikate puhul jagunevad siin arvamused umbes pooleks, siis tasub pöörduda „Eesti õigekeelsussõnaraamatu“ poole. Selgub, et Eesti Keele Instituut soovib sõna *grupp* asemel kasutada sõna *rühm*, sest *grupp* on muutumas stampsõnaks ja omasõna tähendus võib tihti olla selgem ja täpsem. Seega saabki siin veidi kompenseerida varasemat võõrsõnade kasutust ja tõlkida *groupthink* sõnaga *rühmamõtlemine*.

Kui tihti tekib juhtumeid, kus mitme allika poolt pakutud variantide vahel on keeruline leida kõige sobivamat, siis termini *concurrency seeking* puhul juhtus vastupidine. Aronson on seda küll oma tekstis kasutanud kaldkirjas, mis viitab asjaolule, et tegu on terminiga, kuid ühestki kasutatud allikast selle tõlget leida ei õnnestunud. Seega oli siin olukorras vabadus luua ise termin, mis kõige selgemini lähteteksti fraasi tähendust edasi annaks. Kuigi sõnastike definitsiooni järgi võiks sõna *concurrency* täpsem tõlge olla *nõusolek*, siis selguse kaalutlustel langes otsus fraasi *üksmeele otsimine* kasuks, sest rühmadest ja nende tehtud otsustest rääkides tundus see kõike täpsema kirjeldusena.

Samuti tõstatas mõningaid küsimusi termini *cohesive ingroup* tõlkimine. Esiteks ei olnud terminit *ingroup* üheski kasutatud sõnastikus. Ootamatult kerkis see aga internetiotsingutes esile väga usaldusväärsest allikast ehk Arvi Tavasti ja Marju Taukari raamatust „Mitmekeelne oskussuhtlus“, kus on kasutatud termineid sise- ja välisrühm, mis autorite sõnul pärinevadki sotsiaalpsühholoogiast (Taukar, Tavast 2013:240). See näitab, et tõlkija ei saa kunagi piirduda vaid erialase materjali või sõnastikega, sest ka nendes on informatsiooni hulk piiratud. Tihti võib vaste leida just mõnest konkreetse erialaga mitte seotud allikast.

Kuna viimati mainitud terminiga käib kokku ka sõna *cohesive*, siis oli otstarbekas ka selle erialast kasutust veidi uurida. Aavo Luuk kasutab teose „Sotsiaalpsühholoogia alused“ tõlkes rühmapsühholoogiat käsitledes väljendit *kohesiivne grupp*. Ka „Ametniku soovitusõnastikust“ leiab sõna *kohesiivsus*, mis on kasutuses just psühholoogia valdkonnas. Sellele vaatamata tundub käesoleva tõlke eesmärki ja sihtrühma arvesse võttes otstarbekam kasutada eestipärasemat sõna *sidus*, mis on lugejale lihtsamini mõistetav. Seda toetab ka asjaolu, et Aronson pole seda fraasi lähtetekstis kirjutanud kaldkirjas, mis tähendab, et see pole markeeritud termin ja seetõttu on siin võimalus eelistada selgemat väljendusviisi, mis täidab teksti loetavuse säilitamise eesmärki.

Kokkuvõte

Magistriprojekti eesmärk oli tõlkida eesti keelde Elliot Aronsoni teose „The Social Animal“ valitud peatükid ja tõlkeprotsessi analüüsi abil pakkuda lahendusi aimekirjandusliku teksti tõlkimisel tihti esinevatele probleemidele. Täpsemalt keskendus käesolev töö kultuurispetsiifiliste tõlkeprobleemide lahendamisele ja terminite tõlkimisega seotud probleemide lahendamisele.

Magistriprojekti teoreetilises osas analüüsisin teose „The Social Animal“ eripärasid Newmarki teksti stiilide kategooriate põhjal ja kõrvutasin tõlgitavat teksti tavapärase aimekirjanduslike ja teaduslike tekstidega. Analüüsist selgus, et tekstis domineerib informatiivne funktsioon ja teksti stiil sisaldab õpikute ja aimekirjanduslike tekstide elemente. Tõlke eesmärgi määramisel lähtusin üldisemalt *skopos*-teooria põhimõtetest ja võtsin arvesse ka teose autori kirjeldatud eesmärgi ja sihtrühma. Lisaks kirjeldasin teooria osas Anthony Pymi tõkelahenduste tüpoloogiat mida kasutasin analüüsi osas tõlkeprobleemide lahenduste kirjeldamisel.

Töö analüütiline osa keskendus kultuurispetsiifiliste elementide ja terminite tõlkimisel ette tulevatele probleemidele. Rõhk oli probleemsetel kohtadel, kus tõlke eesmärkide täitmise vahel tekkis vastuolusid ja kus tuli parima lahenduse nimel teha kompromisse. Analüüsist selgus, et sellist tüüpi teksti puhul tuleb terminoloogilise täpsuse nimel tihtipeale kasutada tõlget, mis ei ole teksti loetavuse vaatepunktist kõige parem lahendus. See tendents on eriti silmatorkav psühholoogiavaldkonna tekstides, kus eelistatakse kasutada pigem võõrsõnu, et tekst oleks erialaspetsialistidele üheselt arusaadav. Teksti sujuvuse kaotuse kompenseerimiseks tuleb seega ülejäänud tekst, kus termineid ei esine, tõlkida võimalikult ladusas ja arusaadavas stiilis.

Kultuurispetsiifiliste tõlkeprobleemide analüüsist selgus, et parimad variandid, kuidas taolisi probleeme lahendada, on Pymi tüpoloogia määratluses perspektiivi muutmine ja tiheduse muutmine. Need lahendused on nii-öelda kuldne kesktee, mis ei muuda teksti liiga keerukaks, nagu võib juhtuda sõnade või struktuuri kopeerimisel, ega nõua teksti liiga suurt muutmist või märkuste lisamist, mis võib kaasneda ümbersegmenteerimise, kompenseerimise, kultuurilise ülekandmise või teksti kohandamisega.

Kasutatud kirjandus

Ametniku soovitusõnastik. Eesti Keele Instituut. Internet. Kättesaadav <http://www.eki.ee/dict/ametnik/>. (15.05.2018).

Aronson, Elliot 1995. *The Social Animal*. New York: Freeman.

Eesti õigekeelsussõnaraamat. Eesti Keele Instituut. Internet. Kättesaadav <https://www.eki.ee/dict/qs/>. (15.05.18).

Hayes, Nicky 2002. *Sotsiaalpsühholoogia alused*. Tõlkinud Aavo Luuk. Tallinn: Külim.

Kidron, Anti; Kull, Anne 2006. *Inglise-eesti psühholoogia õppesõnastik*. Tallinn: Akadeemia Nord.

Lange, Anne 2008. Tõlkimise aabits, Tallinn: Valgus.

Mäearu, Sirje 2008. Sõnamoodustusabi. – Maire Raadik (toim.). *Keelenõuanne soovitab 4*. Internet. Tallinn: Pakett. <http://keeleabi.eki.ee/pdf/095.pdf>. (18.05.2018).

Newmark, Peter 1988. *A Textbook of Translation*. Shanghai: Prentice Hall International.

Niinep, Ivi (toim) 2016. *Psühholoogiasõnastik : inglise – eesti – inglise*. Pulli: Valge Versaal.

Pöial, Kadi 2010. Inglise-eesti seletav sotsiaalpsühholoogia sõnastik. PDF. Tartu: Tartu Ülikool.

Pym, Anthony 2017. *A typology of translation solutions*. Internet. Kättesaadav usuaris.tinet.cat/apym/on-line/training/2017_solutions_revised.pdf. (21.04.2018).

– 2010. *Exploring Translation Theories*. London: Routledge.

Taukar, Marju; Tavast, Arvi 2013. Mitmekeelne oskussuhtlus. Internet. Tallinn: Valgus. Kättesaadav <http://www.tavast.ee/public/opik/opik.pdf>. (15.05.2018).

Veismann, Uno 2006. Aastakümned Eesti aime(kirjanduse) maastikul. Horisont, 6. Internet. Kättesaadav http://www.horisont.ee/arhiiv_2003_2006/artikkel802_786.html, (01.04.2018).

Summary

University of Tartu

College of Foreign Languages and Cultures

Silver Lilleväli

Elliot Aronsoni teose „The Social Animal“ valitud peatükkide tõlge ja tõlke analüüs

Translation of chosen chapters from *The Social Animal* by Elliot Aronson and an analysis of the translation

Master's project

2018

51 pages

The aim of this master's project was to translate chosen chapters from “The Social Animal” by Elliot Aronson into Estonian and to suggest solutions to translation problems that often arise in the process of translating popular science literature. More specifically it aims at analyzing problems concerning the translation of culture-specific elements and problems concerning the translation of terminology. The paper is divided into three main chapters. The first chapter contains the translated target text, the second chapter is made up of the theoretical framework, and the third chapter analyzes the translation problems using the theoretical framework from the second chapter.

The theoretical part of the master's thesis is devoted to analyzing the peculiarities of the source text based on Peter Newmark's categories of text types and determining the skopos of the translation. In addition, Anthony Pym's typology of translation solutions has been described for the purposes of describing possible solutions to various translation problems.

The analytical part of the master's project contains the analysis of individual translation problems. The main aim of the analytical part was to examine ways of maintaining the readability of the text while solving culture-specific translation problems and using precise terminology. The analysis shows that perspective change and density change are most suitable solutions for that goal if dealing with culture-specific translation problems. The analysis of terminology translations showed that in many cases foreign words are preferred in the field of psychology. For the purposes of consistent terminology, these terms should be used but attentions should be payed to keep the text as easily readable while using the foreign words.

Lisad

Lisa 1. Tõlkes kasutatud viited

1. Sissejuhatus

1. Michener, J. (1971). *Kent State: What happened and why*. New York: Random House.
2. Clark, K., & Clark, M. (1947). Racial identification and preference in Negro children. In T. M. Newcomb & E. L. Hartley (Eds.), *Readings in social psychology* (pp. 169-178). New York: Holt.
3. Harris, J. (1970). *Hiroshima: A study in science, politics, and the ethics of war*. Menlo Park, CA: Addison-Wesley.
4. Powell, J. L. (1988). A test of the knew-it-all-along effect in the 1984 presidential and statewide elections. *Journal of Applied Social Psychology*, 18, 760-773.
5. Michener, *Kent State*.
6. Ellen Berscheid; personal communication.
7. Zimbardo, P. (1971, October 25). *The psychological power and pathology of imprisonment* (p. 3). Statement prepared for the U.S. House of Representatives Committee on the Judiciary; Subcommittee No. 3: Hearings on Prison Reform, San Francisco, CA.

2. Konformsus

1. Copyright © 1933, 1961 by James Thurber. Loost "The day the dam broke," teoses *My life and hard times* (New York: Harper, 1933), pp. 41, 47. (Esmakordselt avaldatud ajakirjas *The New Yorker*.)
2. Schachter, S. (1951). Deviation, rejection, and communication. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 46, 190–207.
3. Kruglanski, A. W., & Webster, D. W. (1991). Group member's reaction to opinion deviates and conformists at varying degrees of proximity to decision deadline and of environmental noise. *Journal of Personality and Social Psychology*, 61, 212–225.
4. Speer, A. (1970). *Inside the Third Reich: Memoirs*. (R. Winston & C. Winston, Trans.). New York: Macmillan.
5. *Playboy*, jaanuar 1975, p. 78.

6. Kruglanski, A. W. (1986, august). Freeze-think and the Challenger. *Psychology Today*, pp. 48–49.
7. Janis, I. L. (1971, november). Groupthink. *Psychology Today*, pp.43–46.
     Janis, I. L. (1984). Counteracting the adverse effects of concurrence-seeking in policy-planning groups. Teosest H. Brandstatter, J. H. Davis, & G. Stocker-Kreichgauer (Eds.), *Group decision making*. New York: Academic Press.
     Kameda, T., & Sugimori, S. (1993). Psychological entrapment in group decision making: An assigned decision rule and a groupthink phenomenon. *Journal of Personality and Social Psychology*, 65, 282–292.
8. Asch, S. (1951). Effects of group pressure upon the modification and distortion of judgment. Teosest M. H. Guetzkow (Ed.), *Groups, leadership and men* (pp.117–190). Pittsburgh: Carnegie.
     Asch, S. (1956). Studies of independence and conformity: A minority of one against a unanimous majority. *Psychological Monographs*, 70 (9, Whole No. 416).
9. Wolosin, R., Sherman, S., & Cann, A. (1975). Predictions of own and other's conformity. *Journal of Personality*, 43, 357–378.
10. Deutsch, M., & Gerard, H. (1955). A study of normative and informational social influence upon individual judgment. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 51, 629–636.
11. Moulton, J., Blake, R., & Olmstead, J. (1956). The relationship between frequency of yielding and the disclosure of personal identity. *Journal of Personality*, 24, 339-347.
12. Argyle, M. (1957). Social pressure in public and private situations. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 54, 172-175.
13. Asch, S. (1955). Opinions and social pressure. *Scientific American*, 193(5), 31–35. Morris, W., & Miller, R. (1975). The effects of consensus-breaking and consensus-preempting partners on reduction of conformity. *Journal of Experimental Social Psychology*, 11, 215–223. Boyanowsky, E., Allen, V., Bragg, B., & Lepinski, J. (1981). Generalization of independence created by social support. *Psychological Record*, 31, 475–488.
14. Allen, V., & Levine, J. (1971). Social support and conformity: The role of independent assessment of reality. *Journal of Experimental Social Psychology*, 7, 48–58.

15. Deutsch, M., & Gerard, H. (1955). A study of normative and informational social influence upon individual judgment. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 51, 629–636.
16. Mausner, B. (1954). The effects of prior reinforcement of the interaction of observed pairs. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 49, 65–68. Mausner, B. (1954). The effect on one's partner's success in a relevant task on the interaction of observed pairs. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 49, 557–560. Goldberg, S., & Lubin, A. (1958). Influence as a function of perceived judgment error. *Human Relations*, 11, 275–281. Wiesensthal, D., Endler, N., Coward, T., & Edwards, J. (1976). Reversibility of relative competence as a determinant of conformity across different perceptual tasks. *Representative Research in Social Psychology*, 7, 35–43.
17. Milgram, S. (1974). Nationality and conformity. *Scientific American*, 205 (5), 45–51. Frager, R. (1970). Conformity and anticonformity in Japan. *Journal of Personality and Social Psychology*, 15, 203-210.
18. Maccoby, E., & Jacklin, C. (1974). *The psychology of sex differences* (pp. 268–272). Stanford, CA: Stanford University Press. Cooper, H. (1979). Statistically combining independent studies: A meta-analysis of sex differences in conformity research. *Journal of Personality and Social Psychology*, 37, 131–146.
19. Eagly, A., & Carli, L. (1981). Sex of researchers and sex-typed communications as determinants of sex differences in influenceability: A meta-analysis of social influence studies. *Psychological Bulletin*, 90, 1–20. Javornisky, G. (1979). Task content and sex differences in conformity. *Journal of Social Psychology*, 108, 213–220. Feldman-Summers, S., Montano, D., Kasprzyk, D., & Wagner, B. (1980). Influence attempts when competing views are gender-related: Sex as credibility. *Psychology of Women Quarterly*, 5, 311–320.
20. Schneider, F. (1970). Conforming behavior of black and white children. *Journal of Personality and Social Psychology*, 16, 466–471.
21. Allport, G. (1954). *The nature of prejudice* (pp. 13–14). Cambridge, MA: Addison-Wesley.
22. Dittes, J., & Kelley, H. (1956). Effects of different conditions of acceptance upon conformity to group norms. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 53, 100–107.

23. Bushman, B. J. (1988). The effects of apparel on compliance: A field experiment with a female authority figure. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 14, 459–467.
24. Festinger, L. (1954). A theory of social comparison processes. *Human Relations*, 7, 117–140.
25. Mullen, B., Cooper, C., & Driskell, J. E. (1990). Jaywalking as a function of model behavior. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 16 (2), 320–330.
26. Aronson, E., & O’Leary, M. (1982–1983). The relative effectiveness of models and prompts on energy conservation: A field experiment in a shower room. *Journal of Environmental Systems*, 12, 219–224.
27. Cialdini, R. B., Reno, R. R., & Kallgren, C.A. (1990). A focus theory of normative conduct: Recycling the concept of norms to reduce littering in public places. *Journal of Personality and Social Psychology*, 58, 1015–1029.
28. Ibid.
29. Schachter, S., & Singer, J. (1962). Cognitive, social, and physiological determinants of emotional state. *Psychological Review*, 69, 379–399.
30. James, W. (1890). *Principles of psychology*. New York: Smith.
31. Haney, C. (1984). Examining death qualification: Further analysis of the process effect. *Law and Human Behavior*, 8, 133–151.

Olen lõputöö kirjutanud iseseisvalt. Kõigile töös kasutatud teiste autorite töödele, põhimõttelisele seisukohtadele ning muudest allikaist pärinevatele andmetele on viidatud.

Autor: Silver Lilleväli

.....

(allkiri)

.....

(kuupäev)

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Silver Lilleväli,

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose „Elliot Aronsoni teose „The Social Animal“ valitud peatükkide tõlge ja tõlke analüüs“,

mille juhendaja on Reelika Saar,

- 1.1.reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
  - 1.2.üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.
2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
  3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, 21.05.2018